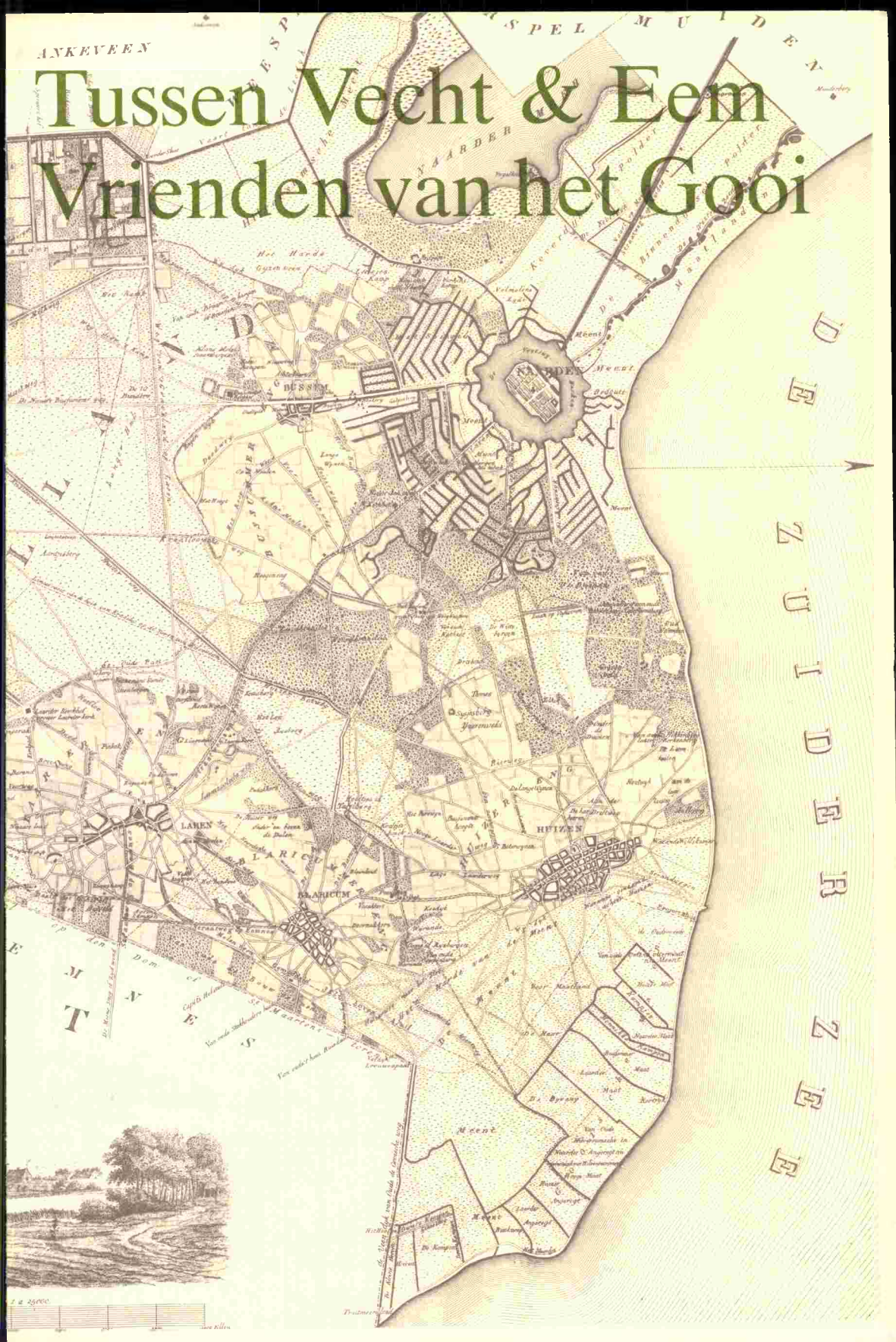

ANKEVEEN

SPEL M U I D E N

Tussen Vecht & Eem Vrienden van het Gooi

25000
 10000 20000 30000
 10000 20000 30000

Stichting 'Tussen Vecht en Eem'

Doelstellingen

- Het bevorderen en verbreiden van de kennis op historisch gebied betreffende de streek tussen Vecht en Eem.
- Het bevorderen van de belangstelling voor het behoud van natuur- en cultuurhistorische en verdere karakteristieke waarden van de streek.
- Het bevorderen van samenwerking tussen de verschillende organisaties op voornoemd terrein.

TVE tracht haar doelstellingen te bereiken door:

Het uitgeven van een tijdschrift in samenwerking met de Vereniging van Vrienden van het Gooi.

Het jaarlijks organiseren van een Open Dag in een van de gemeenten in de regio.

Het bevorderen en doen publiceren van historisch onderzoek.

Het organiseren van lezingen en bijeenkomsten.

Het pleiten voor instandhouding van karakteristieke roerende en onroerende monumenten.

Organisatie

Binnen het Algemeen Bestuur (AB) van TVE zijn ca. 25 lokale en regionale organisaties op historisch en aanverwant gebied vertegenwoordigd. Voorts kent het AB leden die daarin op persoonlijke titel zitting hebben. Uit en door het AB is een Dagelijks Bestuur gekozen dat op dit moment uit 6 personen bestaat.

Historie

TVE is opgericht op 22 mei 1970. TVE vormt echter in feite de voortzetting van de in 1934 opgerichte Stichting 'Museum voor het Gooi en omstreken', later Vereniging van Vrienden van het Goois Museum, welke in 1969 werd opgeheven en waarvan de bezittingen zijn ondergebracht in de historische afdeling van het Cultureel Centrum de Vaart in Hilversum.

Werkgebied

Het werkgebied van TVE omvat het Gooi, de Noordelijke Vechtstreek en het Oostelijk randgebied en beslaat de gemeenten: Baarn, Blaricum, Bussum, Eemnes, 's-Graveland, Hilversum, Huizen, Laren, Loosdrecht, Muiden, Naarden, Nederhorst den Berg, Nigtevecht en Weesp.

Dagelijks bestuur

voorzitter

mr F. Le Coultre, Koningin Wilhelminalaan 1, 1261 AG Blaricum, 02153-83013

secretaris

P. A. C. Scholten-van der Laan, Turfpoortstraat 44, 1411 EH Naarden, 02159-49132

penningmeester

mr P. de Jong, Enghlaan 4, 1261 CC Blaricum, 02153-13191

leden

K. Kool, Jagerspad 31, 1251 ZW Laren, 02153-15680

drs. F. J. L. van Dulm, Gerard Doulaan 30, 1412 JC Naarden, 02159-41197

E. W. M. Witteveen-Brennkmeijer, Brediusweg 14a, 1401 AG Bussum, 02159-13630

Losse nummers

Tot 1983 zijn van het TVE-tijdschrift 64 nummers verschenen met in totaal ca. 400 artikelen, 2275 pagina's en 500 illustraties.

Van 1983 tot 1986 zijn van het TVE/VVG-tijdschrift 12 nummers verschenen met ca. 100 artikelen, 860 pagina's en 375 illustraties.

Als bijzondere nummers zijn verschenen (en nog verkrijgbaar):

van het TVE-tijdschrift: Het vijftigste TVE-nummer (1979 nr. 1), Erfgooiers (1980 nr. 1), Laren (1980 nr. 2), Jongere architectuur in het Gooi (1981 nr. 2), Weesp (1982 nr. 2).

Van het TVE/VVG-tijdschrift: Bussum (1983 nr. 2), 's-Graveland, Kortenhoef en Ankeveen (1984 nr. 2), 50 jaar Goois Museum (1984 nr. 4), Blaricum (1985 nr. 2), 50 jaar Vrienden van het Gooi (1985 nr. 3). Prijs f 4,- voor normale nummers en f 10,- voor bijzondere nummers, excl. portokosten. Bestellen bij K. Kool (02153-15680).

Lidmaatschap

U kunt zich als donateur van TVE aanmelden door overmaking van minimaal f 20,- op rek.nr. 47.62.75.199 Amro-Bank Laren (gironr. van de bank 32750) t.n.v. TVE. Nieuwe donateurs ontvangen alle in het kalenderjaar dat men lid wordt verschenen nummers gratis.

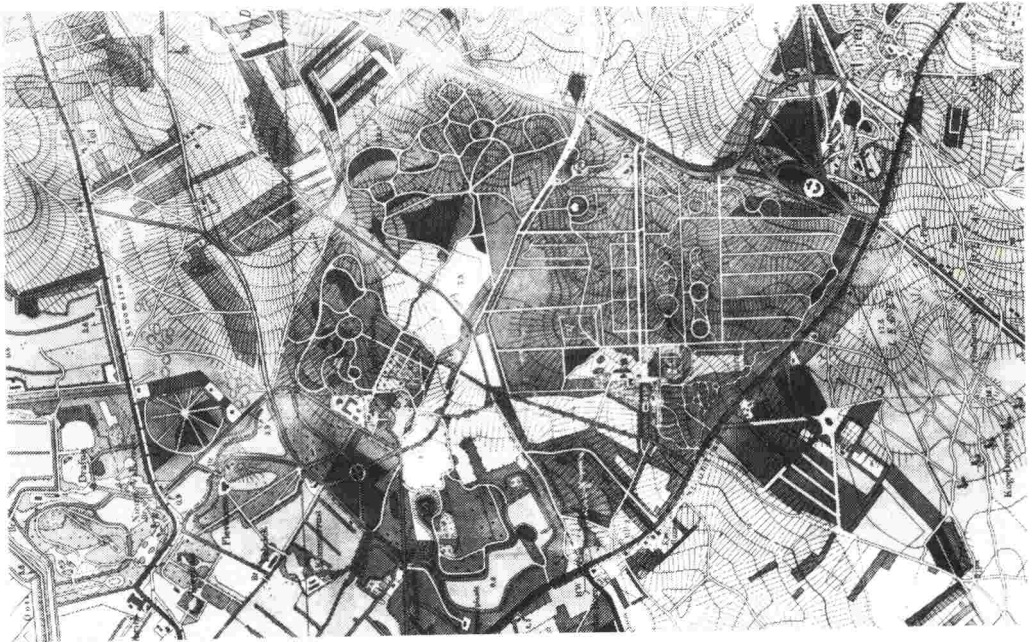
4^e jaargang, nr. 4, december 1986

Tijdschrift van de Stichting

Tussen Vecht & Eem

en van de Vereniging van

Vrienden van het Gooi

INHOUD

- 203 *A.P. Kooyman-van Rossum* en *D.F. Winnen*, Crailo, de geschiedenis van een landgoed (deel 2).
218 *A. Farjon*, Enkele opmerkingen over de flora in het Gooi.
226 *Klaes Sierksma*, 'Het verblijf der levenden' op de Muider Berg.
232 *A.J. Kölker*, Naardens binnendijkse poldermolen in 1814 verbrand.
234 *Klaes Sierksma*, De trapgans van 's-Graveland en andere heraldische vogels.
- 238 *Literatuur*
238 *TVE activiteiten*
239 *VVG activiteiten*
243 *Aanwijzingen voor auteurs*
244 *Varia*

Bij de titelpagina: Détail van de topografische kaart uit 1908 met Crailo.

REDACTIE

Voorzitter

dr A.C.J. de Vrankrijker, Const. Huygenslaan 30,
1401 AN Bussum, 02159-13278

Secretaris

E.A.M. Scheltema-Vriesendorp, Turfpoortstraat
39, 1411 EE Naarden, 02159-43610

Leden

J. Daams, Zuidsingel 23, 1241 EH Kortenhoef,
035-60601

mr M.W. Jolles, Larixlaan 10, 1213 SZ Hilversum,
035-14227

dr A.J. Kölker, Jan Steenstraat 41, 2162 BM Lisse,
023-163360 (kantoor)

dr W.K. Kraak, Wielewaallaan 38, 1403 BZ Bussum,
02159-15725

E.E. van Mensch, JHB Koekkoekstraat 26, 1214 AD
Hilversum, 035-234913

F. Renou, Nw. Bussummerweg 83a, 1272 CE
Huizen, 02152-58601

Mw. C.M. Abrahamse, Herenstraat 43A, 1211 CA
Hilversum, 035-17873

**Alle kopij s.v.p. toezenden aan redactiesecretariaat,
Turfpoortstraat 39, 1411 EE Naarden, 02159-43610.**

Dit tijdschrift wil verleden, heden en toekomst van het Gooi e.o. in al zijn facetten belichten, vooral met als invalshoeken het historisch perspectief en natuur, milieu, landschap en ruimtelijke ordening.

Het tijdschrift verschijnt sedert 1983 als gecombineerde uitgave van de Stichting Tussen Vecht en Eem (TVE) en de Vereniging van Vrienden van het Gooi (VVG). Het is een voortzetting van enerzijds het tijdschrift van TVE dat sedert mei 1970 verschijnt en waarvan tot eind 1982 64 nrs. gepubliceerd waren en anderzijds van het informatiebulletin van de Vrienden waarvan sedert 1970 29 nrs. verschenen waren.

Jrg. 4, no. 3, september 1986.

Oplage van dit nummer van het TVE/VVG tijdschrift:
5500 exemplaren.

© TVE/VVG 1986. Gedeeltelijk overnemen van artikelen slechts onder uitdrukkelijke bronvermelding. Voor geheel overnemen s.v.p. contact opnemen met redactiesecretariaat.

ISSN 0169-9334.

Druk: Spiegheprint, Gooilandseweg 14,
1406 LL Bussum, 02159-14074.

Crailo,

de geschiedenis van een landgoed (deel 2)

A.P. Kooyman-van Rossum en D.F. Winnen

In dit tweede artikel over Crailo wordt iets verteld over de verschillende huizen en andere gebouwen op het landgoed en over het gebruik van de gronden vanaf het begin van de 17e eeuw tot nu toe.

Als leidraad voor het verhaal worden vooral landkaarten en plattegronden gebruikt. De geraadpleegde kaarten zijn zo veel mogelijk – meestal ‘en detail’ – ter verduidelijking bijgevoegd.

Crailo als familiebezit van de Van Rensselaers in de 17e en 18e eeuw

Kiliaen van Rensselaer (1586-1643) breidde, nadat hij Crailo in 1628¹⁾ was gaan ontginnen, zijn bezit spoedig van 56 morgen = ongeveer 50 ha tot ongeveer 100 ha uit.

De kern van het landgoed, de ruit van 100 ha, heeft van de tijd van Kiliaen van Rensselaer af altijd tot Crailo behoord.

Deze ruit ligt binnen de volgende oriëntatiepunten. Oostpunt: revalidatiecentrum De Trappenberg; zuidpunt: viaduct rijksweg bij Crailoseweg; westpunt: rijksweg bij tunneltje Noord Crailoseweg; noordpunt: hoek Oud Bussummerweg/Oud Blaricummerweg.

Aan de hand van bewaard gebleven kaartmateriaal is vrij goed na te gaan hoe zich dit van oorsprong heide- en veldachtige zandgebied, liggende 10-20 meter boven N.A.P., heeft ontwikkeld tot het huidige landschap van bos, akkers en woonbebouwing.

De plattegrond op de anonieme ‘Caarte van Crailo’ toont een streng geometrische aanleg met gebouwen (hofdstede) met een centraal gelegen as (nu deel van de Museumlaan).

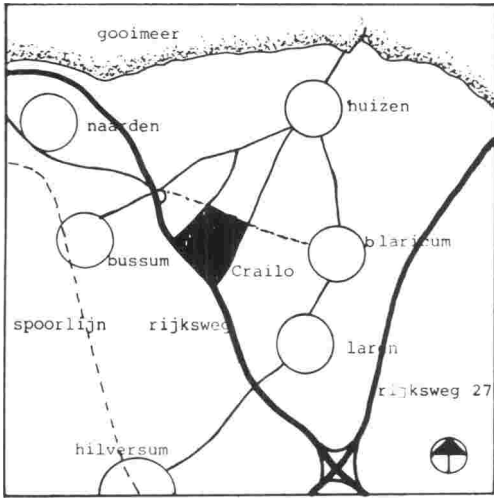
We zien akkers afgebeeld met percelen bos en een boomgaard. Door de brief van Anna van Rensselaer (1643)²⁾ weten we zeker dat op akkers, zoals in de 17e eeuw in het Gooi gebruikelijk was, boekweit werd verbouwd.

Kiliaen heeft getracht door hem geïmporteerde klaver uit Italië op Crailo te introduceren. In een brief naar Nieuw Nederland (1634)³⁾ meldt hij dat de groeieresultaten nogal pover zijn. Indien Van Rensselaer deze proefcultuur is begonnen ter verbetering van de onvruchtbare zandgrond, dan is dat zeer vooruitstrevend geweest daar grondverbetering met klaver in die tijd nog in een zeer experimenteel stadium verkeerde.

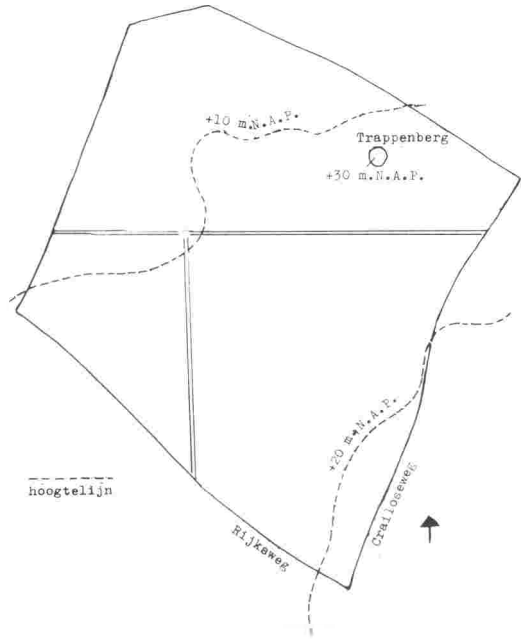
Met behulp van een inventarisatielijst uit 1745⁴⁾, opgesteld door Adriaan Snoek, landmeter bij het Hof van Holland, is te reconstrueren hoe de ‘Caarte’ moet worden verklaard. Snoek meldt dat hij voor zijn lijst een – nu zoek geraakte – kaart van landmeter Cornelis Brouwer uit 1675 heeft gebruikt. Op de inventarisatielijst staat geschreven dat de totale ontginning, *114 morgen en één roede groot is in Goische of Naardermaat*, dat is omgerekend ongeveer 100 ha. De lijst telt 29 kavels: *Sparrebosch, Plantagie, Bouland omringd door beplante wallen, wegen en plantagie, het vierkant van het Huis behalve 't bouland en de Boomgaard met de wallen en slooten romsom.*

Wanneer we de indeling van de ‘Caarte’ vergelijken met de opsomming van de percelen van de lijst dan komt die wonderwel overeen. Hetzelfde is het geval met 18e eeuwse kaarten zoals die van Goijlandt (1719), Ottens (ongeveer 1740), I. Tirion (1750) en van P.A. Ketelaar (1769). Deze laatste kaart is opgemaakt ten behoeve van de militaire autoriteiten en wordt algemeen beschouwd als de eerste tot in details betrouwbare kaart.

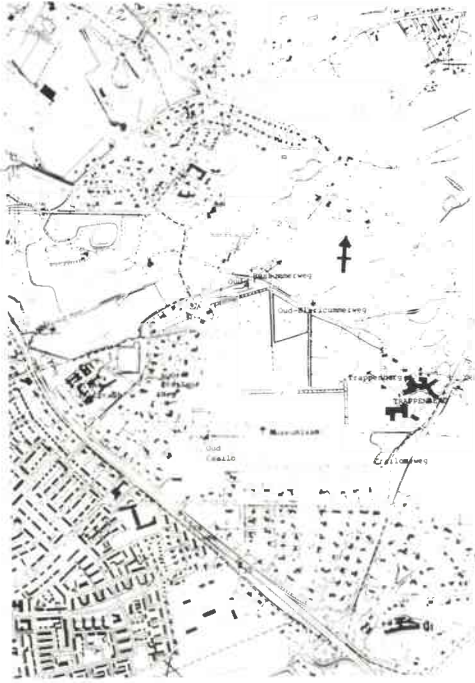
In de 18e eeuw was Crailo al verdeeld in Crailo-noordzijde en Crailo-zuidzijde. Beide helften waren in het bezit van een Van Rensselaer. Steeds vinden we op de 18e eeuwse kaarten een zo goed als ongewijzigde

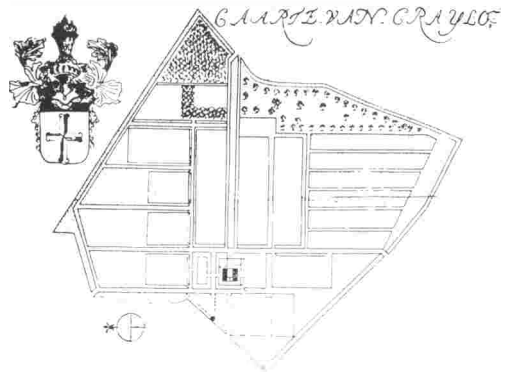
Het voormalige landgoed ligt centraal ten opzichte van de gooise woonkernen.

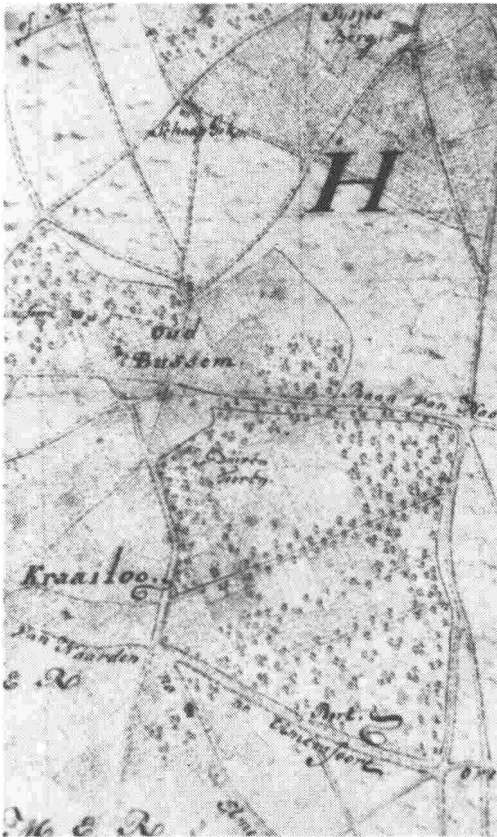
Op deze hoogtekaart is het verschil van noord naar zuid van ongeveer tien meter te zien.

Wandelgebied en villapark Crailo in 1980.

Anonieme kaart. De ruitvorm van de oorspronkelijke 17e eeuwse ontginning is nu nog steeds te traceren.

Fragment van een kaart van P. A. Ketelaar uit 1769 met daarop Crailo.

plattegrond van Crailo, en blijkt dat gedurende een lange tijd geen ingrijpende veranderingen op de ontginning hebben plaatsgevonden.

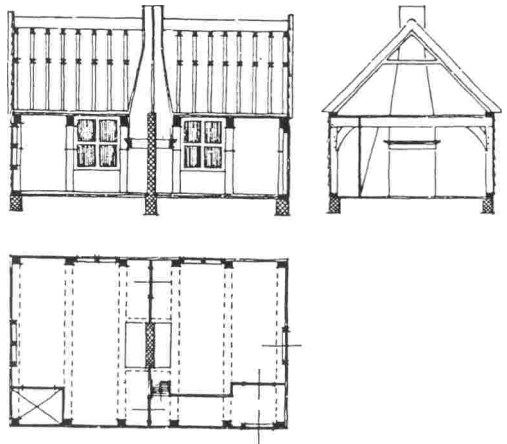
In het eerste artikel werd verteld dat er in het gebied van Crailo ten tijde van Hortensius (1574) een behuizing geweest moet zijn. Van deze bebouwing is niets bekend. Uit de tijd dat de familie Van Rensselaer op Crailo resideerde weten we ook weinig over de hofstede zelf. Op de 'Caarte' staan twee rechthoekige gebouwen getekend. Wellicht hebben deze gebouwen als voorbeeld gediend voor het *houtsmodel* voor een *kercxken* dat Kiliaen in 1639 naar Rensselaerswijck in Amerika meegeeft⁵⁾. Kiliaen schrijft dan namelijk aan Arent van Curler dat hij verlangt dat een kerk volgens megestuurd model zal worden gebouwd.

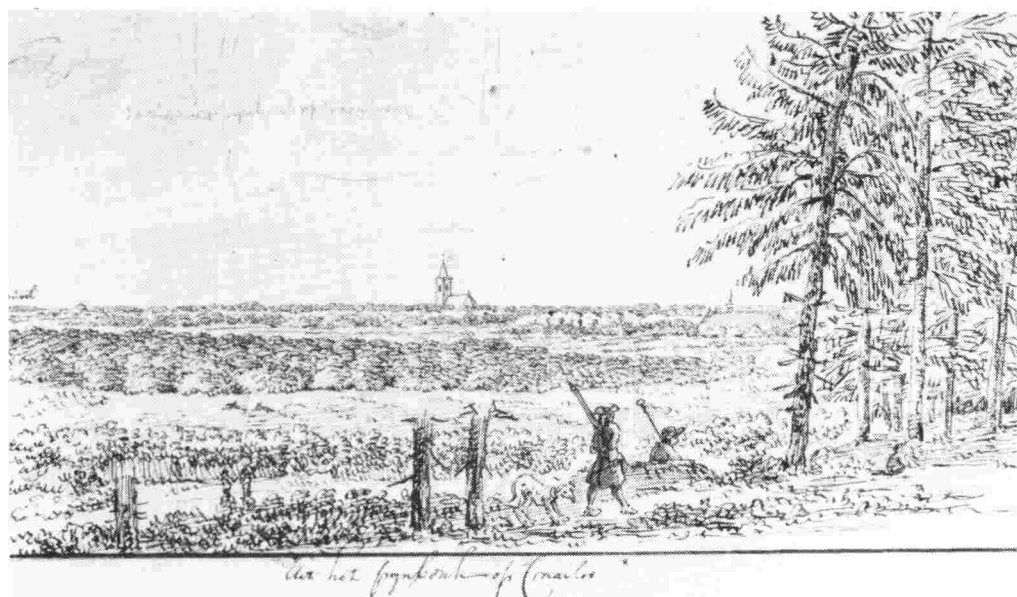
Deze één-beukige rechthoek was in die tijd de gangbare vorm voor huizen zowel in Nederland als in de kolonie Nieuw Nederland waar in 1632 de 'volksplanting' Rensselaerswijck door Kiliaen van Rensselaer was gesticht⁶⁾.

In 1672 hebben de Fransen, oprukkend naar Naarden, in het Gooi onder meer Crailo platgebrand⁷⁾. Het is mogelijk dat de Van Rensselaers daarna het nieuwe woonhuis met koepelzaal, het 'Heerenhuys', hebben laten bouwen. Naar de mode van de tijd werd het hoofdgebouw aan de voorkant geflankeerd door twee bouwhuizen. Op de eerste kadastrale kaart van 1832 is deze situatie nog nauwkeurig na te trekken. Het boerenbedrijf van Crailo werd uitgeoefend op twee hofsteden, waarvan de ene lag ten zuiden van het 'Heerenhuys' op een plek waar steeds bebouwing is geweest en de andere lag ten noorden van het grote woonhuis.

De plek waar het herenhuis gestaan heeft is dus vrij precies te achterhalen. Hoe dat huis er van buiten uitgezien heeft ten tijde van de Van Rensselaers zal voor ons altijd een raadsel blijven. Alleen op de kaart van Ottens zien we twee gebouwtjes getekend die er anders uitzien dan een doorsnee huis maar toch ook niet zo mooi zijn uitgewerkt als bijvoorbeeld het huis van Oud-Bussem.

De 17e eeuwse huizen in Nieuw Nederland werden gebouwd in de trant zoals dat in ons land gebruikelijk was. (zie deel I, p. 163).

Gezicht uit het pijnbos van Craילו op de hofstede Craילו(?) en Naarden.

En op een anonieme 18e eeuwse tekening gezien uit het pijnbosch op Craailoo is een dak van een gebouw met een torentje zichtbaar. Dit zijn te summere gegevens om conclusies te kunnen trekken!

Op een tekening van Jacob Cats (1740-1799) zien we een vergezicht van de Kooltjesberg, nu Tafelberg, met een stenen oriëntatietafel. Als men over de hei kijkt zijn op de achtergrond Naarden en de Zuiderzee zichtbaar, met daarvóór het Craïlose bos. Craïlo manifesteert zich op deze afbeelding als opgaand bos temidden van uitgestrekte heidevelden die toen keurig kort werden gehouden door de vele schaapskudden.

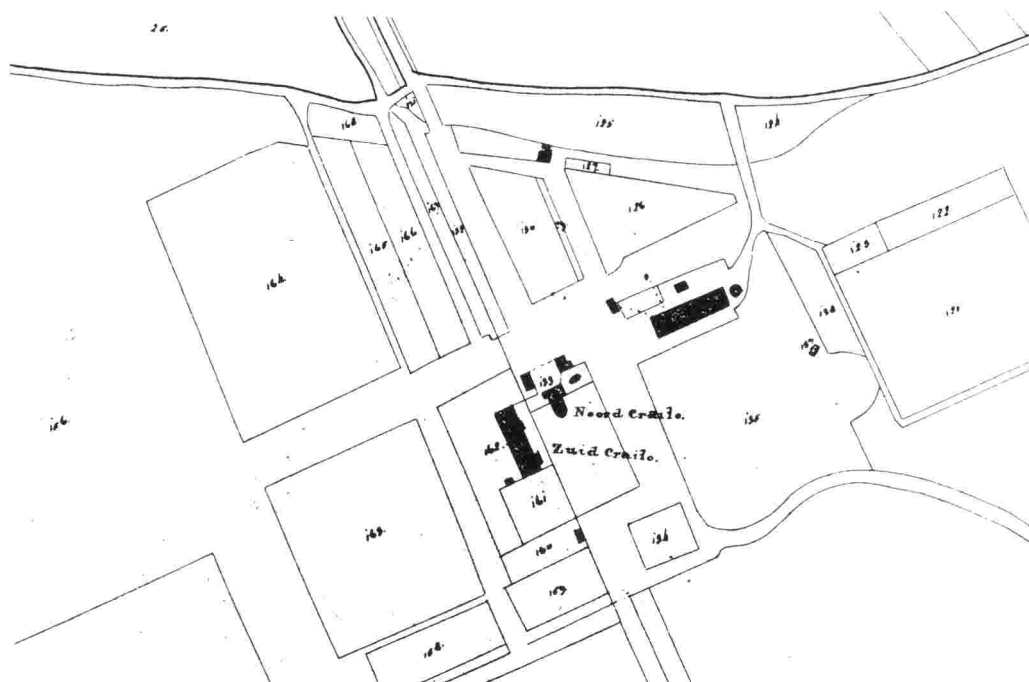
In 1760 heeft in het houtgewas van Craïlo brand gewoed. De brandweer van Naarden heeft geholpen bij het blussen. De rekening van f 28.4.- voor loonderving van brandmeester, bode, opzichter der brandspuiten, stadstimmerman, acht metselaarsknechten, zestien turfdragers, en voor het transport van de brandspuit door Abram Boevi werd aan de Heer van Rensselaer gestuurd. Kennelijk kon men bij de Stad Naarden ook niet meer bijhouden welke Van Rensselaer op dat moment heer en meester van Craïlo was.

Wat vertellen de 19e eeuwse kaarten ons over Craïlo?

De eerste kadastrale kaart van 1832 en de daarbij behorende leggers en tafels (lijsten van eigenaren en beschrijving van de percelen) geven eindelijk definitief uitsluitel over de situatie van gebouwen en kavels en het grondgebruik op Craïlo. Nu wordt zichtbaar hoe de vele elkaar opvolgende eigenaren met het landgoed zijn bezig geweest.

Op de kadastrale kaart staat bij een groot gebouw de naam 'Zuid Craïlo'. Volgens de bijbehorende beschrijving bevat dit gebouw zowel het woonhuis als de hofstede van Zuid Craïlo.

Bij Noord Craïlo doet zich een heel andere situatie voor. De hoofdingang vanaf de Noord Craïloseweg leidt naar het herenhuus met de twee bouwhuizen. Aan de achterzijde van het grote huis loopt een zichtas (nu Museumlaan), die vergeleken bij de oudere kaarten van een dubbele een enkelvoudige allee is geworden. Deze zichtas loopt in oostelijke richting naar de huidige Craïloseweg. De hofstede van Noord Craïlo met hooiberg en bijgebouwen ten noorden van

Verklarende tekst bij: oorspronkelijk aanwijzende tafel van 1832 (detail) Sectie A, Crailose Veld (eerste kadasterkaart).

136 boerenwoning, stal, hooiberg en erf
 137 gebouw of badhuis
 138-139 bosch/hakhout

Crailo Noord

121 bosch opgaand geboomte tot vermaeck
 122-123 tuin
 124-125 bouwland
 126 tuin
 127 erf
 128 koepel
 129 onbeplante grond
 130 tuin
 131 hakhout
 132 bosch/hakhout
 133 heerenhuis en verdere gebouwen
 134 bosch/hakhout
 135 bosch opgaand geboomte tot vermaeck

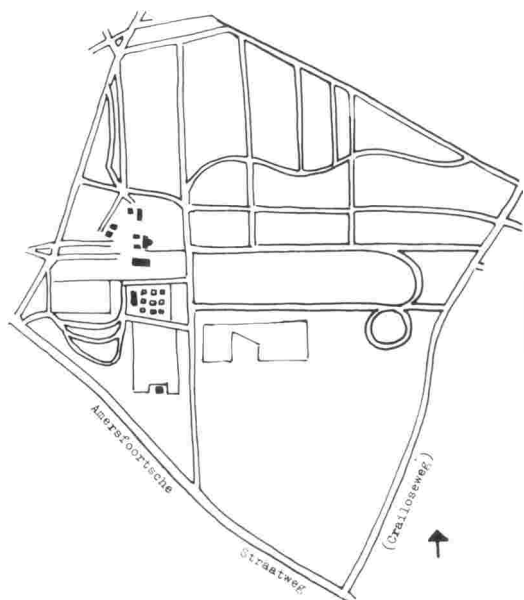
Crailo Zuid

156-157 bosch/hakhout
 158-159 tuin
 160 menagerie (buiten kaart)
 161 tuin
 162 herenhuys/boerderij en erf
 163 plaatsen tot vermaeck
 164 bouwland
 165 boomgaard
 166 tuin
 167 bosch/hakhout
 168 bosch
 169 koepel

het grote huis met de eigen oprit is ook goed zichtbaar. De uitrit is thans nog terug te vinden in de beukenlaan ter plaatse.

Op de kadasterkaart zien we ook duidelijk dat terreinen in vergelijking met vroegere kaarten een andere bestemming hebben gekregen. Terreinen met tot dan uitsluitend nuttige functies hebben in sommige gevallen een 'vermaecks'-functie gekregen. Zo zijn er

op Zuid Crailo een koepel bijgekomen (in de meest verre westhoek bij de Amersfoortseweg waar nu het tunneltje is), een menagerie en een 'bosch tot vermaeck'. Op Noord Crailo zien we naast verschillende soorten bos, een badhuisje, ook een koepel (aan de Noord Crailoseweg), opgaand geboomte 'tot vermaeck', een 'rustplaats' en een berg 'tot vermaeck'. Die laatste is de huidige

Trappenberg die lang de berg van Rooseboom werd genoemd naar de toenmalige eigenaar van Crailo-Noord. Rooseboom had de berg, ruim 23 meter hoog, op laten werpen om van het mooie uitzicht over de Gooise heide te kunnen genieten.

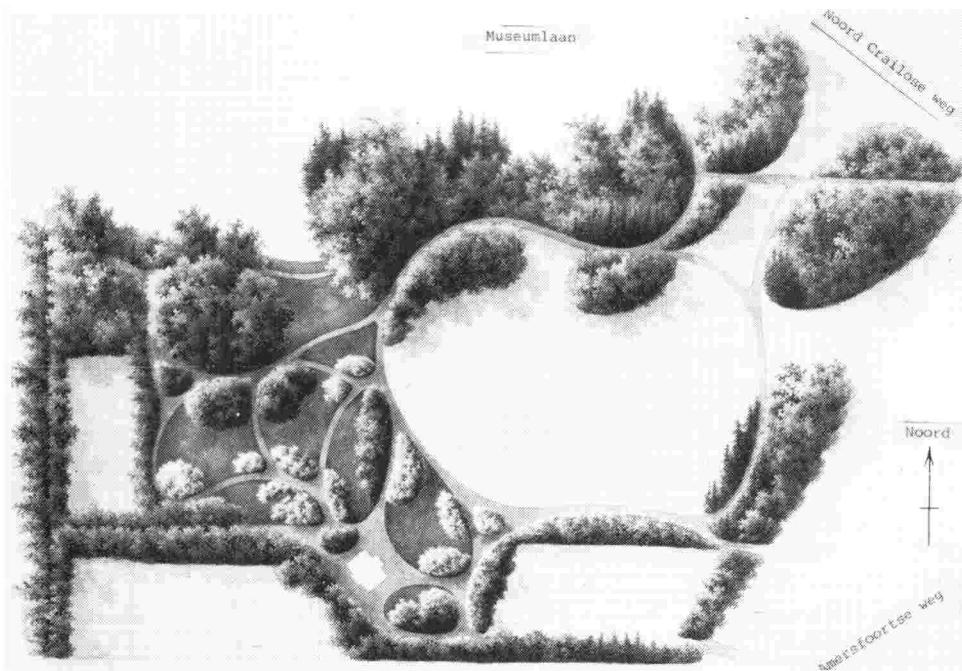
Op de eerste topografische kaart (verkend in 1843, gegraveerd in 1854) is een schuchter begin te zien van zogenaamd landschappelijk gevormde kronkelpaden op Zuid Crailo.

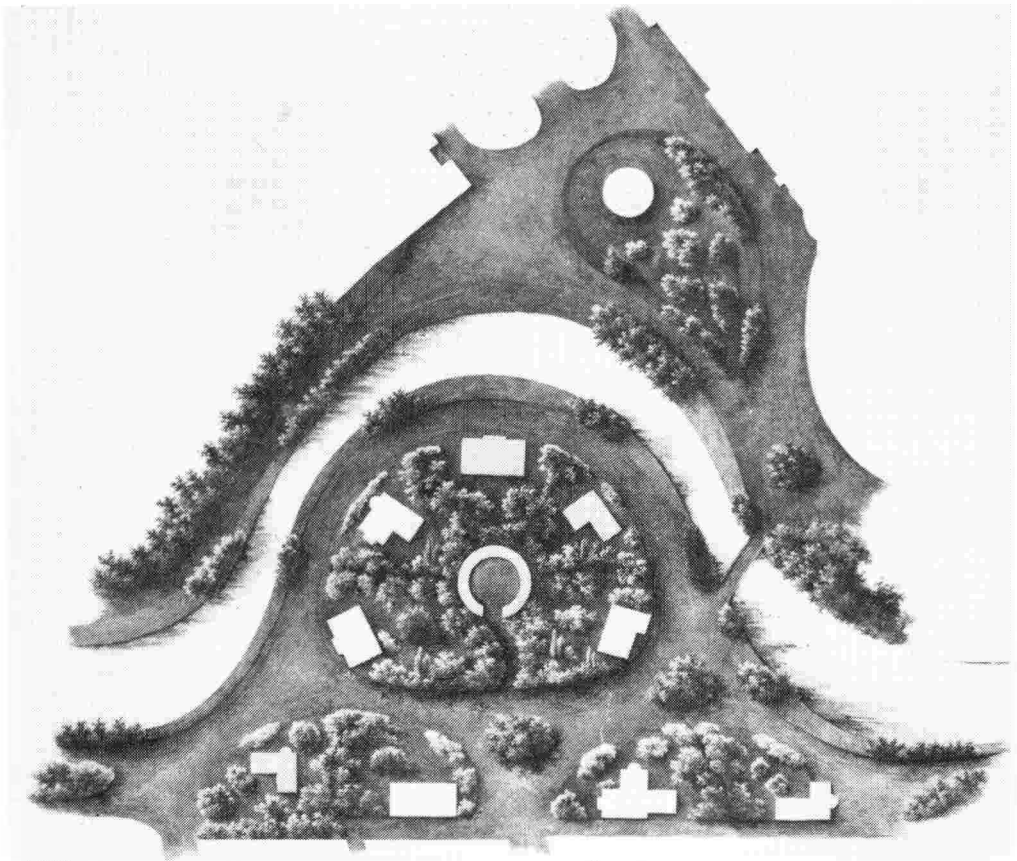
Verder is op deze kaart opvallend dat veel van de oorspronkelijke percelen bouwland een bosbestemming hebben gekregen. De opbrengst van deze bossen was blijkbaar gunstiger dan die van de bouwlanden.

Uit 1856 stamt een origineel ontwerp van J.D. Zocher jr (1791-1870)⁸¹ van de westhoek van Zuid-Crailo (hoek Noord Crailoseweg - Rijksweg). J.D. Zocher jr was de belangrijkste representant van de uit vier generaties bestaande tuinarchitectenfamilies Michael

Schets naar de eerste topografische kaart van 1843. De parkaanleg van Crailo vertoont de eerste gebogen paden overeenkomstig de nieuwe landschappelijke tuinstijl.

Ontwerpaquarel voor de tuin om huize Crailo uit 1856 van J.D. Zocher jr..

Ontwerp uit 1859 door J. D. Zocher jr. voor de beplanting en bebouwing van de stadswallen van Utrecht in de voor hem typerende stijl.

en Zocher die van 1770-1915 veel tuinen en parken in Nederland in de landschappelijke stijl hebben ontworpen en uitgevoerd. De opdracht voor het maken van een ontwerp voor Zuid Crailo moet afkomstig geweest zijn van Lambertus Langerhuizen, in 1856 eigenaar van Zuid Crailo. Voor de vormgeving van het tuinontwerp van dit stuk parktuin is het diagonaal geplaatste huis ten opzichte van de omgeving essentieel. Het zou interessant zijn te weten of de schuine plaatsing van de nieuw te bouwen villa op advies van Zocher is gebeurd of dat hij misschien zelfs een ontwerp voor het huis heeft gemaakt zoals hij ook voor andere projecten heeft gedaan. Duidelijke voorbeelden van zulke gecombineerde ontwerpen van park en huis zijn die voor de

zogenaamde 'wandelingen' over de afgebroken bolwerken van Haarlem en Utrecht, een parkaanleg langs de stadssingels waarin huizen zijn opgenomen.

Op de minutieus uitgewerkte aquarel van het ontwerp van Zocher is het huis als een diagonaal geplaatst rechthoekje te zien. Een heel groot grasveld vormt het middelpunt van het ontwerp, waaromheen de paden met bosschages lopen en één pad regelrecht naar de verderop gelegen koepel. De paden zijn zo gesitueerd dat zich voor een wandelaar steeds weer een nieuw 'natuurlijk' decor openbaart.

Heel vaag staat op deze aquarel ook de toen nog aanwezige oude hofstede van Zuid Crailo aangegeven. Het is mogelijk dat de ook nu nog bestaande lindenlaan, waar-

schijnlijk toegangsweg naar woonhuis/hofstede, door Zocher in zijn ontwerp is opgenomen als oprit voor het nieuwe huis. Het is twijfelachtig of het ontwerp van Zocher ooit is uitgevoerd. Hoewel... er staan in de tuin nog twee prachtige treurbeuken, een boomsoort die honderd jaar geleden veel in nieuwe parktuinen werd aangeplant.

Nadat L. Langerhuizen is overleden volgt een periode van grote veranderingen op Crailo. Detailkadasterkaarten van 1879 en 1881 laten dat duidelijk zien. De vele wijzigingen die toen in betrekkelijk korte tijd hebben plaatsgevonden zijn met de jaartallen op de schetstekening ingetekend.

Wat Pieter Langerhuizen op Crailo veranderde

P. Langerhuizen Lzn erfde in 1864 Zuid Crailo van zijn vader en werd in 1879 ook eigenaar van Crailo Noord, waardoor de twee Crailo's na lange tijd weer tot één buitenplaats werden samengevoegd. Pieter is degene geweest die rigoureuus heeft ingegrepen in de bestaande bebouwing van Crailo.

Allereerst worden de hofstede op Zuid Crailo en de bouwhuizen van het in verwaarloosde staat verkerende herenhuis van Noord Crailo gesloopt. Van het herenhuis wordt de koepel echter gespaard. Door de Baarnse architect Muysken wordt deze koepelzaal ver- en uitgebouwd tot museum voor de kunstschaten van Langerhuizen⁹⁾.

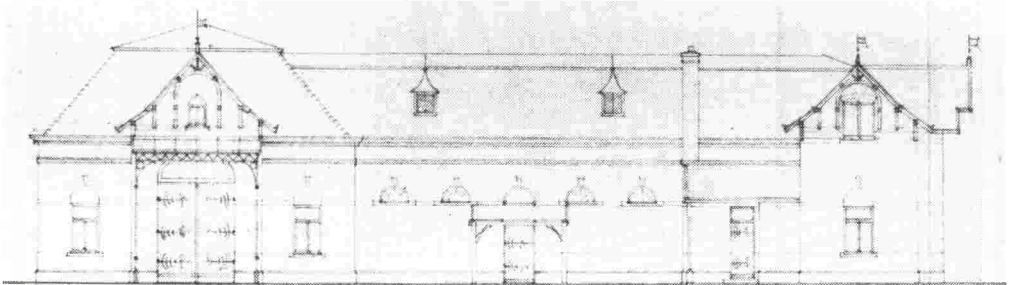
Verder verrijst tussen het museum en de boerderij van Noord Crailo een reusachtig koetshuis met aangebouwde koetsierswoning¹⁰⁾. In plaats van de oude tuinmanswoning komt een nieuwe woning aan de oprit naar de Crailoseweg te staan, welke oprit nu deel uitmaakt van de Museumlaan. De nieuwe tuinmanswoning zal in 1986 het enige gebouw zijn dat na een eeuw nog in de oorspronkelijke staat verkeert. De andere gebouwen uit de jaren tachtig van de vorige eeuw en van nog oudere datum zijn alle of weer verbouwd of gesloopt inclusief de grote villa die in de loop der jaren veranderd en uitgebreid is.

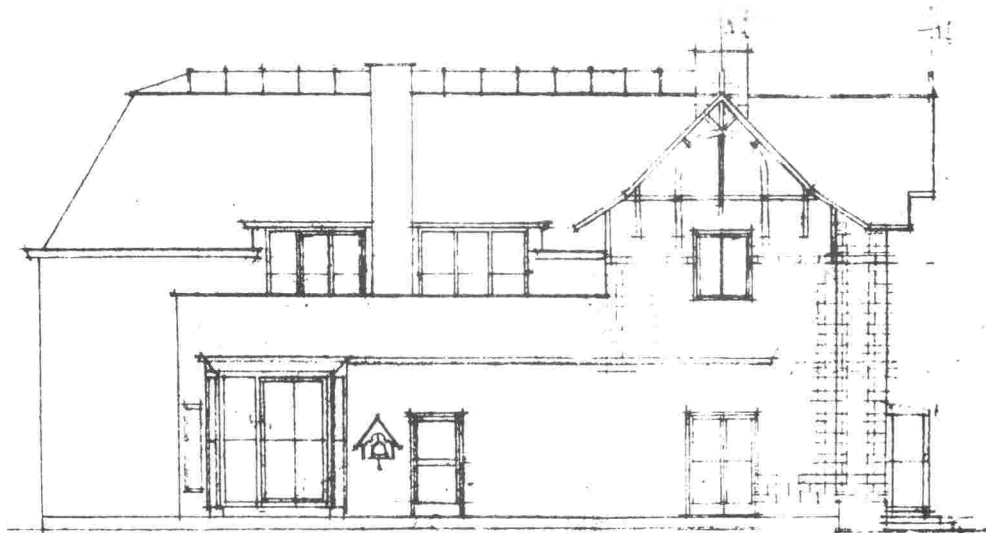
Als sluitstuk van de ingrijpende veranderingen wordt de boerderij van Noord Crailo gesloopt. Heden ten dage herinneren alleen een rij oude linden achter het voormalige koetshuis en de beukenlaan aan de oprijlaan, eindigend op de Noord Crailoseweg, nog aan het bestaan van deze boerderij. Alle benamingen zijn weergegeven op het schema bij deel I, p. 174.

Gedurende ruim veertig jaar (1879-1921) vormt het museum op Crailo het centrale punt van de bebouwing, liggende tussen het koetshuis en de grote villa.

In het begin van deze eeuw was er geen directe verbinding tussen de Crailose- en Noord Crailoseweg. Huize Crailo was te bereiken over de Amersfoortsestraatweg waar aan het begin van de Beukenlaan twee ronde stenen palen met de naam Crailo stonden. Een andere ingang was bij de nu nog aanwezige vierkante palen met 'Crailo'

Ontwerptekening uit 1881 van Muysken voor het koetshuis, stallen en portierswoning op Crailo.

Ontwerptekening van de verbouwing van de koetsierswoning uit 1958. In 1948 waren de stallen en koetshuis gesloopt en ook al verbouwd.

op de hoek van de Noord Crailoseweg en Museumlaan.

Op de topografische kaart van 1908 zijn de terreinen van het herenigde Crailo helemaal bedekt met bos dat grotendeels bestaat uit eikehakhout en sparren. In dat bos lopen allerlei circuits met kronkelpaden, die wellicht moeten getuigen van de 19e eeuwse landschappelijke tuinstijl.

Zoals reeds gezegd maakte de landschappelijke aanleg van parken een grote opgave en zijn in die periode vele parken en buitenplaatsen met goede voorbeelden van deze stijl ontstaan. Eén voorbeeld daarvan ligt naast Crailo. Dat is Bikbergen, het landgoed waarvoor Zoicher een ontwerp gemaakt heeft en waar de kenmerken van de landschappelijke stijl: een harmonische afwisseling van bos en open gebied en indrukwekkende bomenlanen, nu nog allemaal in het Bikberger bos te aanschouwen zijn.

Op Crailo verdwenen allengs de open stukken. Over bleef een steeds eenvormiger wordend bos met hier en daar wat kronkelende paden.

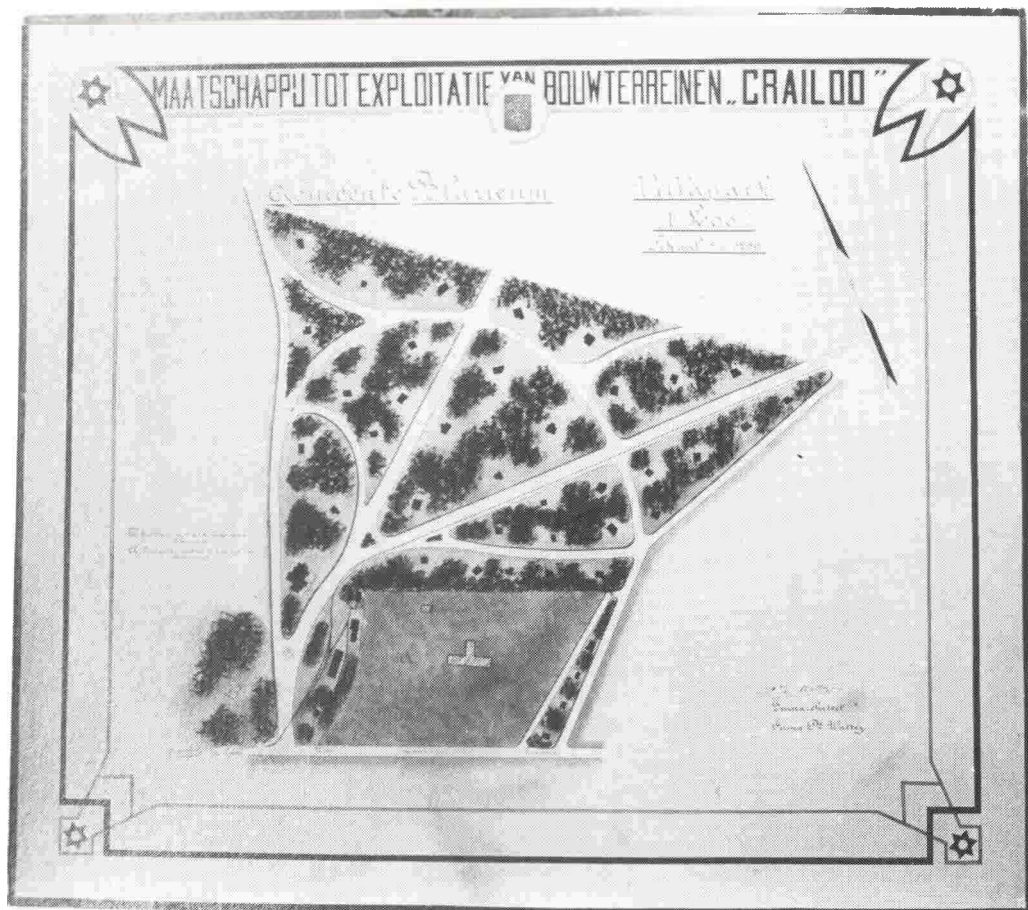
Op de topografische kaart van 1908 staat ook het wegenplan van de villaparken Het Loo en De Eng, ontworpen door P.H. Watez. Hoewel buiten het eigenlijke

landgoed Crailo gelegen, behoorden deze terreinen ook tot het voormalige bezit van P. Langerhuizen. Op de kaart worden bij Het Loo duidelijk de rotspartijen en taluds aangegeven die als extra attractie voor dit park dienden en ook nu nog grotendeels aanwezig zijn.

Het opzetten en laten uitvoeren van bouwgrondplannen door particulieren was een gewoon verschijnsel. In het Gooi zijn er buiten Crailo nog een paar plannen te noemen: Het Spieghele in Bussum, De Stukken te Huizen en het Nimrodpark te Hilversum. Al deze parken zijn gekenmerkt door een ruime opzet met gebogen lanen naar de ideeën van die tijd. De percelen waren bijvoorbeeld 4000 m² groot, waarop de toekomstige bewoners een huis naar eigen keuze konden laten bouwen.

Crailo na 1918 verdeeld, verkocht en verkaveld

Uit 1919 is de ontwerpschets voor een villapark op Crailo zelf van L.A. Springer bewaard gebleven, gemaakt voor de bouwgrondexploitatie maatschappij 'Crailoo'. Springer toont op deze schets een voor zijn ontwerpstijl kenmerkend gebaar: hij tekent een grote boogvormige allée door het

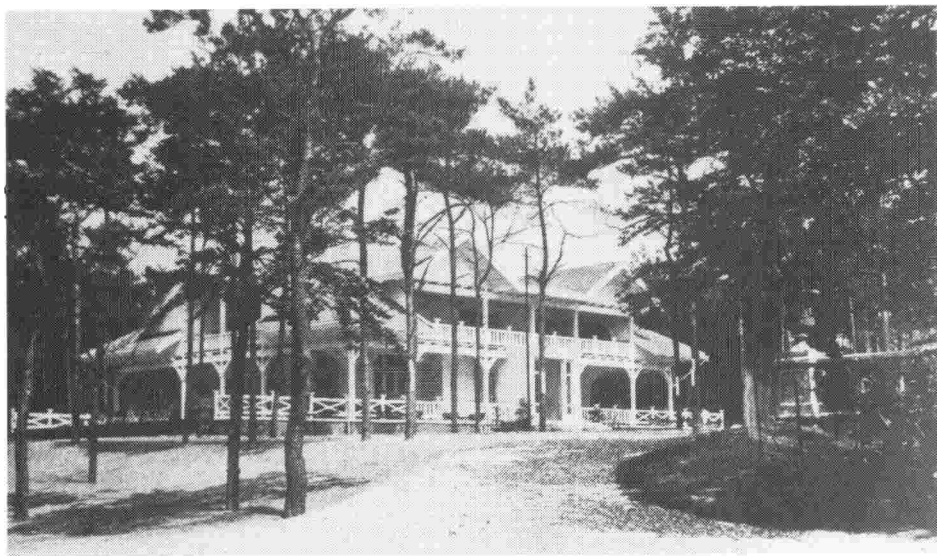
Het Loo, een van de twee vilaparken. Het sanatorium Hoog Laren, dat in 1898 door de bevolking van Amsterdam aan koningin Emma werd aangeboden, is hierop gearceerd ingetekend.

bos van de hooggelegen Crailose Hoek (+ 20 m N.A.P.) in het zuiden naar het noorden afdalend richting Oud-Bussem (+ 7,5 m N.A.P.). Op de tekening wordt de Beukenlaan doorgetrokken en dwars daarop de Nieuwe Blaricummerweg ontworpen.

Na het overlijden van Langerhuizen in 1918 is met de allée begonnen en werd een sleuf in het bos gekapt, maar verder kwam men niet. Thans zien we in het noordelijk deel van het gebied, wat nu tot het Goois Natuurreservaat behoort, duidelijk nog het tracé van de weg in de vorm van een landelijk zandpad tussen bos en bouwlanden, na 1945 door het Goois Natuurreservaat aangemaakt. De landschappelijke aantrekkelijkheid van dit

deel van Crailo is door de aanwezigheid van de glooiende akkers aanmerkelijk verhoogd. Zoals uit bovenstaande beschrijving blijkt zijn de plannen van Springer niet voltooid.

In 1921 is verder gegaan met een nieuw wegenplan. In die fase is de Museumlaan doorgetrokken dwars over het net daarvoor gesloopte museum heen. Toen het Goois Natuurreservaat een gedeelte van Crailo in 1939 aankocht, verkeerde dat gebied in een vrij verwaarloosde staat met veel uitgegroeid hakhout. De natuurwetenschappelijke waarde was ook gering, er werden geen bijzondere planten of bomen gevonden. In de loop der jaren is geprobeerd het gebied voor bezoekers aantrekkelijker te maken

Restaurant Crailo bijgenaamd Het Chalet werd in 1904 in het villapark Het Loo geopend. (Zie kaart p 212).

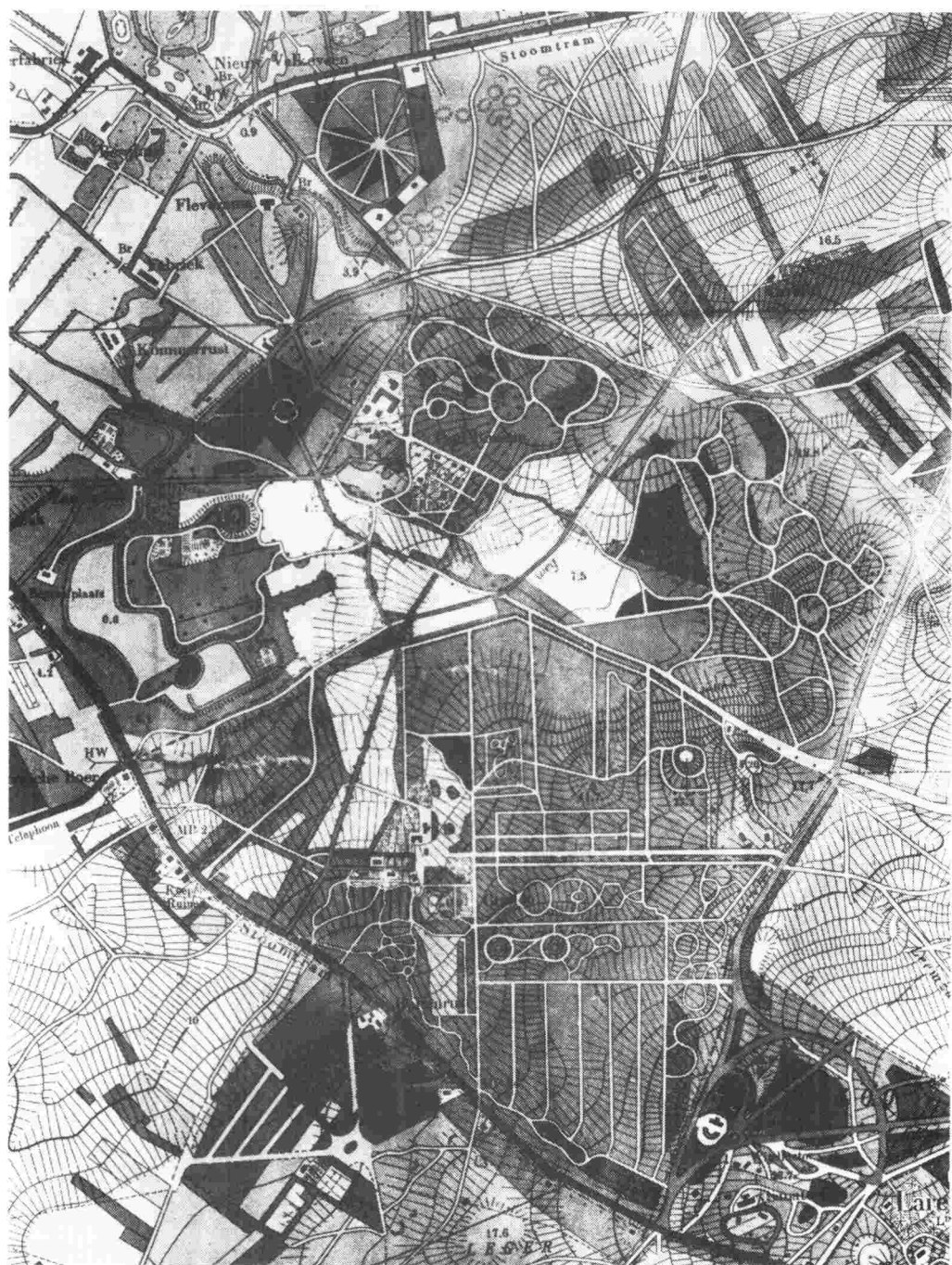
door het opnieuw creëren van open stukken, de holle weggetjes te benadrukken en door verjonging van het bos en door meer variatie in de gewassen aan te brengen. Het Goois Natuurreservaat tracht nu het hem toever-

trouwe deel zowel op de meest milieuvriendelijke als efficiënte wijze te onderhouden en wel volgens een methode waar nog niet iedereen het mee eens is. Een voorbeeld is de vraag of omgevallen bomen nu wel of niet moeten blijven liggen, maar in ieder geval kunnen we dankbaar zijn dat het Crailose bos voor een groot deel als wandelgebied is behouden.

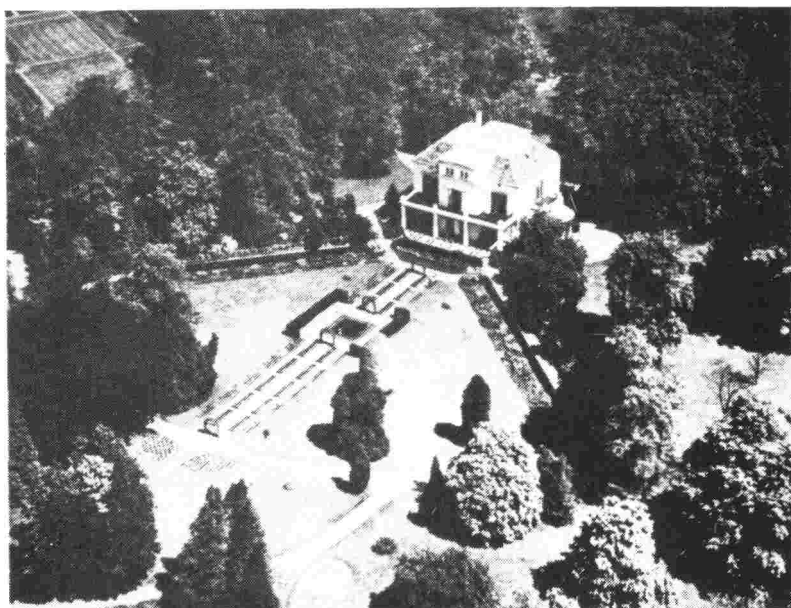
Nadat P. Langerhuizen in 1918 was overleden is het grote huis van Crailo erg in verval geraakt. De familie Ras heeft in 1929 niet alleen het huis op laten knappen maar ook een nieuw ontwerp voor de tuin laten maken en uitvoeren en wel in de zogenaamde Engelse stijl, voor die tijd modern. Deze stijl wordt tegenwoordig de architectonische of decoratieve tuinstijl genoemd om zijn rechtlijnigheid en om de toepassing van bouwkundig materiaal voor trappen, vijvers en pergola's. Verder werden veel groene hagen toegepast en rozenperken en allerlei andere bloemen in perken en borders. Iets van deze tuin is te zien op de luchtfoto van het huis met een gedeelte van de tuin er om heen. Na de oorlog werd de tuin een tijd lang door de toenmalige bewoner, de heer J. van Marle, als ponyweide gebruikt, maar de huidige bewoners, de familie Veenhuizen,

Tekening naar schetsontwerp voor het wegenplan van het villapark Crailo uit 1918 door L.A. Springer.

Deze topografische kaart uit 1908 toont duidelijk de hoogteverschillen van Crailo en omgeving. Naast de later aangelegde kronkelende paden is op Crailo nog steeds de strakke rechthoekige structuur van de 17e eeuwse ontginning te herkennen.

Op deze foto van Crailo uit ca. 1930 is de aanleg in de zogenaamde engelse stijl, nu decoratieve- of architectonische tuinstijl genoemd, zichtbaar. Deze tuinstijl heeft zich in het begin van de 20e eeuw ontwikkeld als reactie op de 19e eeuwse stijl met de 'natuurlijke' gebogen paden.

proberen de 'oude' tuin weer terug te brengen. Zo hebben zij de oude vijver die nog onder het gras verborgen lag weer in ere hersteld.

Met de tulpenboom, de varenbeuk en de héél oude treurbeuken zijn er door beplanting en tuinaanleg toch nog een paar verbindingen met het recentere en verre verleden van Crailo.

In de loop van de laatste decennia zijn de zuidelijke helft en de westrand van het oorspronkelijke Crailo, weliswaar op ruim bemeten kavels, volgebouwd met huizen. Daarmee is voor dat gedeelte in tachtig jaar het eindstadium van de ontwikkeling naar villapark Crailo bereikt.

NOTEN

- 1) A. Perk. Aantekeningenboekje, De Vaart, Hilversum.
- 2) Scheepvaartmuseum, Cat. B III 828.
- 3) A.J.F. van Laer, Van Rensselaer Bowier Manuscripts, New York, 1908, p. 284.
- 4) Oud archief, Huizen.

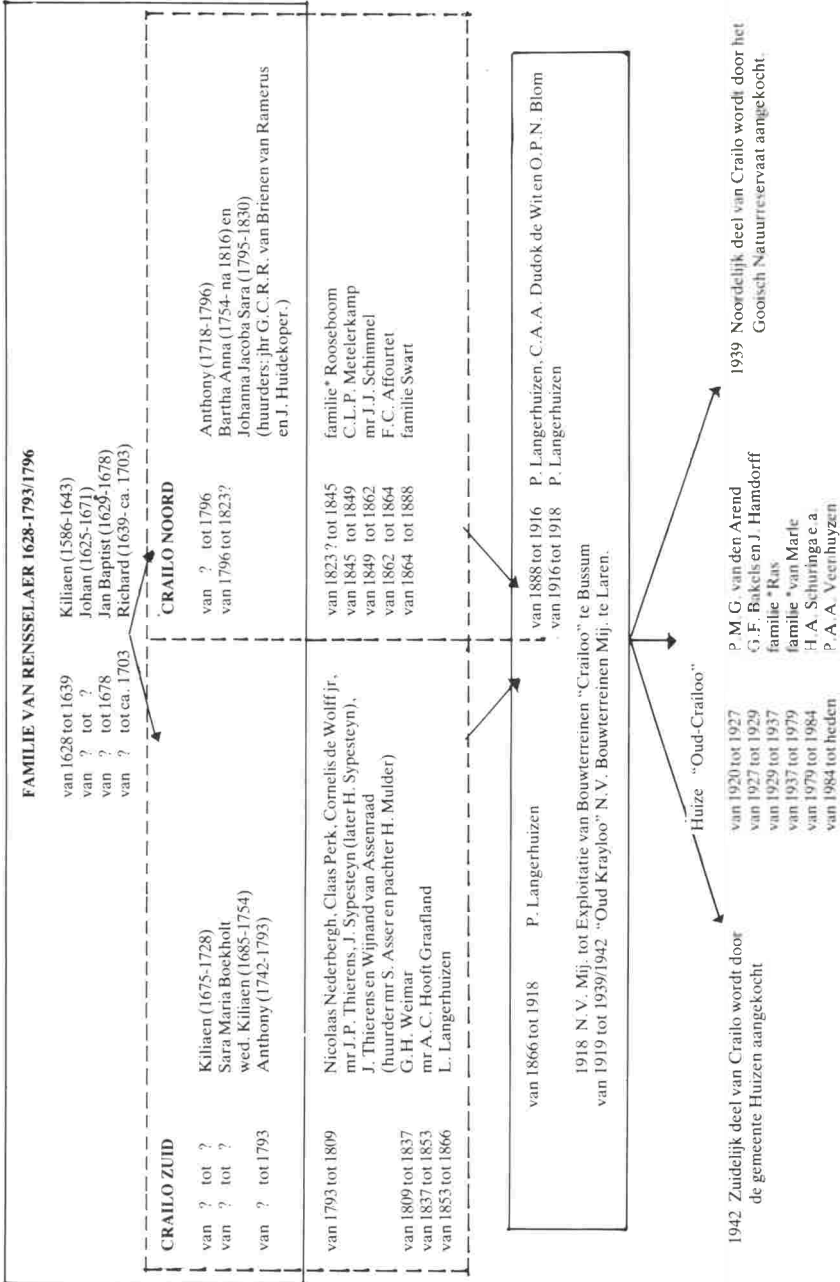
- 5) A.J.F. van Laer, Van Rensselaer Bowier Manuscripts, New York, 1908, p. 454.
- 6) R.H. Blackburn, Dutch Domestic Architecture in the Hudson Valley, Bulletin KNOB jrg. 84, nrs. 2 en 3, juni 1985 p. 151. Zie ook deel I afbeelding op p. 160 en 163.
- 7) Helen Wilkinson Reynolds, Dutch Homes in the Hudson Valley before 1776. New York, 1965 (originele druk 1928) pp. 110-116.
- 8) Centrale Bibliotheek LH Wageningen, afd. Speciale Collecties.
- 9) Jhr mr C.C. van Vreedenburg, Bevorderaars der Wetenschap, Haarlem 1978. Zie ook deel I, p. 171.
- 10) Oud archief, Huizen.

- Schema I Stamboom met die leden van de familie Van Rensselaer, die belangrijk zijn geweest voor Crailo (zie deel I, p. 159).
- Schema II Bouwkundige ontwikkelingen van de 17e tot de 20e eeuw (zie deel I, p. 174)
- Schema III Eigenaren van Crailo van 1628 tot heden p.216.

CRAILO

Zie voor uitvoerige beschrijving eerste artikel in TVE/VVG.sept. '86 nr. 3 pag. 159.
Voor fam. Van Rensselaer ook stamboom raadplegen.

OVERZICHT VAN DE EIGENAREN (voor zover zij ons bekend zijn) van 1628 tot heden

* Wanneer meer familieleden hoofdbewoner zijn geweest, wordt "familie" met achternaam genoemd

Huize Oud-Crailo in 1986.

De artikelen betreffende Crailo konden tot stand komen dankzij de aanzet daartoe gegeven door de werkgroep "Crailo" van de cursus Gooise Historie 1983/84 van de stichting "Tussen Vecht en Eem".

Rectificatie: In deel I, p. 169 staat Geertruid Michmenhuysen; dit moet zijn Michmerhuysen, ook wel geschreven Michmerhúzen.

Mededeling van Kl. Sierksma: de graven van A. Rooseboom en G. Michmershuysen treft men aan op de Algemene begraafplaats te Muiderberg.

Enkele opmerkingen over de flora in het Gooi

“Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland”
door de arts J.F. van Hengel (1875)

A. Farjon

In een periode van 40 jaar in het midden van de vorige eeuw, tussen 1835 en 1875, werd door de Hilversumse huisarts J.F. van Hengel (1811-1892), in het kader van een ‘geneeskundige plaatsbeschrijving’, onder andere een inventarisatie verricht van flora en fauna van het Gooi. Voor een deel beruiste deze op eigen waarnemingen, anderzijds op die van anderen, waarbij Van Hengel zich zowel op tijdgenoten baseerde als op botanici van naam, die vóór zijn tijd waarnemingen in het Gooi hadden gedaan. Onder die laatsten zijn bijvoorbeeld S.J. van Geuns, D. de Gorter, C.G.C. Reinwardt en ook nog H.C. van Hall te rekenen, die allen in de periode van circa 1750-1830 publiceerden. De thans beschikbare lijst, zoals die in bovenstaande publicatie is opgenomen en onlangs opnieuw werd gepubliceerd (Cerutti, 1983), is een ingekorte bewerking van een oorspronkelijk 600 nummers tellende flora. Inclusief de hier en daar als aanvullingen op te vatten opmerkingen van de bewerker(s) over op de lijst ontbrekende soorten zijn dat er in de ‘Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland’ nog maar circa 125. Slechts een vluchtige doorlezing van de ingekorte lijst leert al, dat voor die reductie geen floristische criteria hebben gegolden. Evenmin speelden plantengeografische overwegingen, al evenzeer in biologisch opzicht van belang, een rol. Het uitdrukkelijk weglaten van bijvoorbeeld alle soorten, die Van Hengel vermeldde onder de grassenfamilie (*Gramineae*), alsmede alle vaatcryptogamen met uitzondering van de Grote wolfsklauw (*Lycopodium clavatum*) had dan ook een geheel andere reden. De bewerkers stelden zich in een ‘geneeskundige plaatsbeschrijving’ (waarvan er in

Nederland in de 19e eeuw diverse verschenen) niet de floristiek, maar de ‘kruidkunde’ tot doel. Men wilde per streek in elk geval die planten vermelden, waaraan medicinale waarden werden toegeschreven, die als voedsel of lavement dienst deden of die bij volksgebruiken in zwang waren. Geconfronteerd met een zo gedetailleerde lijst (die wellicht kan worden opgevat als een poging om een ‘Flora van het Gooi’ op te stellen) als die van dokter Van Hengel, zijn de bewerker(s) en samenstellers van de publicatie daarin drastisch gaan snijden. Zij geven ook commentaar, dat er dikwijls op neerkomt, dat Van Hengel belangrijk geachte (cultuurgewassen) heeft verzuimd te vermelden. De Hilversumse arts beperkte zich vaker tot de wilde flora en kwam hiermee dicht bij de floristiek, hoewel ook door hem vaak geen onderscheid werd gemaakt tussen planten, die inheems, ingeburgerd, verwilderd of gekweekt zijn, informatie die voor een juiste floristische interpretatie onontbeerlijk is. Wat is nu de waarde in biologisch opzicht van de lijst, zoals deze is gepubliceerd? Wil de floristiek niet op drijfzand beruisten, dan dient aan twee voorwaarden te worden voldaan: herbariummateriaal en éénduidige nomenclatuur (E.J. Weeda in Mennema et al., 1980). Aan de eerste eis is hoogstens in de enkele gevallen voldaan, waar het vondsten van de eerder genoemde botanici betrof, aan de tweede eis is in de regel voldaan door gebruikmaking van de Linnaeaanse nomenclatuur (‘Latijnse namen’). Het is dan ook goed mogelijk om te achterhalen welke planten bedoeld zijn, ondanks de vaak inmiddels gewijzigde (en soms verkeerd gebruikte) namen, maar het bewijs, dat de genoemde soorten ook echt

gevonden zijn, ontbreekt meestal. De traditie, die er vroeger bestond, om van andere auteurs gegevens over te nemen, zonder deze te verifiëren door herbariumin-zage of veldonderzoek, kon er toe leiden dat men soorten vermeldde, die er in werkelijkheid al niet meer waren of er zelfs nooit gestaan hadden. Dan wordt een oordeel over zo'n vermelding inderdaad gefundeerd op drijfzand!

Op grond van het boven aangevoerde kan de lijst dan ook eigenlijk niet tot de floristische literatuur worden gerekend. Is hij daarmee voor biologen waardeloos? Ik denk van niet. Wanneer wij ons beperken tot die soorten, die in het midden van de 19e eeuw met zekerheid tot de Nederlandse flora behoorden en vervolgens aannemen, dat de vermeldingen op in die tijd actuele waarnemingen van populaties in het Gooi berusten, kunnen we daaruit, ondanks de verregaande amputatie van de lijst, nog enkele opmerkelijke conclusies trekken aan de hand van thans zeldzame of verdwenen soorten.

Allereerst valt het vrij grote aandeel van soorten uit akkers, akkerranden, bermen en dergelijke op. Dat is niet verwonderlijk, als we bedenken, dat het uitzonderlijk grote areaal akkerland in het midden van de 19e eeuw zijn grootste uitbreiding bereikte, waarna het eerst geleidelijk en toen steeds sneller inkromp tot de schamele engrestanten, die we nu nog over hebben. Zowel deze areaalvermindering als het sterk veranderde bouwplan, gepaard gaande aan een zeer toegenomen bemesting op de overgebleven landbouwgronden zijn belangrijke oorzaken voor het verdwijnen van tal soorten uit het Gooi, die nog door Van Hengel mogelijk dikwijls gezien werden. Het merendeel is ook in overig Nederland sterk achteruit gegaan en soms zelfs uitgestorven. Als opmerkelijke soorten kunnen hier genoemd worden (vermeld zijn de thans geldende Nederlandse en wetenschappelijke namen volgens Van der Meijden et al. (1983)): Akkerboterbloem (*Ranunculus arvensis*), Zomeradonis (*Adonis aestivalis*) (opgave twijfelachtig, zie E.J. Weeda in Mennema et al., 1980), Handjes-ereprijs (*Veronica triphyllos*), Wilde wijt (*Melampyrum*

Geum rivale L.

Knikkend nagelkruid

© Aljos Farjon
September 1986

Cerici remotae-Fraxinetum
by Westerstede, Niedersachsen
Duitse Bondsrepubliek
Mri 1986

arvense), Akkerandoorn (*Stachys arvensis*) en Malrove (*Marubium vulgare*). Deze soorten zijn alle uit het Gooi verdwenen en thans in Nederland zeer zeldzaam of zelfs uitgestorven (Zomeradonis). De Gewone duivekervel (*Fumaria officinalis*) is in het Gooi thans zeldzaam geworden.

Een andere opmerkelijke groep is die van voedselarme, droge tot vochtige of natte heiden en schraallanden. Ook deze ecotopen zijn grotendeels verdwenen of in ecologisch opzicht zodanig veranderd, dat een aantal

van de in de lijst genoemde soorten thans in het Gooi uiterst zeldzaam is geworden of niet meer voorkomt. Hiervan kunnen genoemd worden: Sierlijke vetmuur (*Sagina nodosa*), Geelhartje (*Linum catharticum*), Heidekartelblad (*Pedicularis sylvatica*), Kraaiheide (*Empetrum nigrum*) en Grote wolfsklauw (*Lycopodium clavatum*) ("... dat ook hier weer *Lycopodium clavatum* zich overal laat vinden, waar er maar heide in 't Gooiland te zien is ..."). Van deze soorten komen in het Gooi alleen nog (zeldzaam) voor Geelhartje, Kraaiheide en Grote wolfsklauw, alle beperkt tot nog maar enkele vindplaatsen (Farjon, 1983 en Farjon & De Smidt, 1985).

Zelfs wanneer we de opmerking over de Grote wolfsklauw wat afzakken en aannemen, dat de heide er niet letterlijk vol mee stond, blijkt ook hieruit, welke grote veranderingen moeten zijn opgetreden in de levensomstandigheden op de Gooise heiden en schraallanden, waar de meeste van deze soorten vroeger toch niet zeldzaam waren. Als laatste van de hier te vermelden voorbeelden noem ik nog enkele soorten van vochtige loofbossen, die door Van Hengel genoemd zijn en die thans uit het Gooi zijn verdwenen: Gulden boterbloem (*Ranunculus auricomus*), Bittere veldkers (*Cardamine amara*), Blauwsporig bosviooltje (*Viola reichenbachiana*), Knikkend nagelkruid (*Geum rivale*) en Rode kornoelje (*Cornus sanguinea*). De Rode kornoelje komt nog hier en daar voor, waarbij het om verwilderde planten gaat. Het Blauwsporig bosviooltje is in 's-Graveland gevonden (Farjon, 1979), maar de herkomst van deze planten is twijfelachtig. De hier genoemde soorten zijn kenmerkend voor enkele typen vochtige elzen-essenbossen, die zeer soortenrijk zijn en tengevolge van ontwatering, moderne bosbouwpraktijken en eutrofiëring in Nederland en Noord-Duitsland erg zeldzaam zijn geworden. Hoewel we op grond van de vermelding van een enkele kensoort niet tot het voorkomen van een plantengemeenschap mogen besluiten, is het niet ondenkbaar, dat deze toen nog hier en daar aan de randen van het Gooi aanwezig waren. Blijkens de opmerkingen

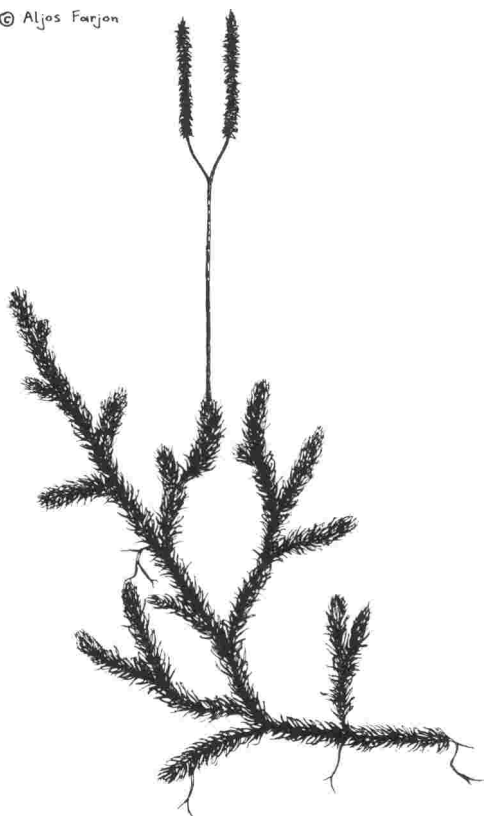
in de lijst zijn deze soorten inderdaad aan de randen van het Gooi gevonden, waar het toen nog rijkelijk stromende kwelwater uit de hoge delen van het Gooi dergelijke bostypen tot de ecologische mogelijkheden deed behoren. Dat de lijst van dokter Van Hengel, zelfs ondanks zijn fragmentarisch karakter, hiervoor een aanwijzing levert, is wetenschappelijk gezien belangwekkend. Hoe graag hadden we dan ook gezien, dat er nog iets was blijven staan van zulke belangrijke (want ecologisch informatieve) families als die der Grassen (*Gramineae*), Cypergrassen (*Cyperaceae*) en Orchideeën (*Orcidaceae*). De bewerkers van Van Hengels opgaven lieten al deze planten weg, omdat zij geen verband hielden met de geneeskunde. De geneeskunde houdt zich echter bezig met de gezondheid van de mens. Het voorkomen van tal van deze planten indiceert een schoon en ecologisch gezond milieu. In de huidige maatschappij groeit het inzicht, dat dat alles ook te maken heeft met de gezondheid van de mens. Bezat dokter Van Hengel in dat opzicht een vooruitziende blik? Ook voor de beantwoording van die vraag zullen we terug moeten gaan naar de bronnen. Het is een belangwekkende vraag in meer dan één opzicht, of die nog te vinden zullen zijn.

Verantwoording

Op de lijst van Van Hengel (Flora), zoals deze werd gepubliceerd in het tijdschrift TVE/VVG 1e jaargang nr.1, 1983, werd schriftelijk commentaar geleverd door A. van Keulen (Blaricum), J.C. van Raam (Hilversum) en de auteur van dit artikel. Van deze commentaren, alsmede van diverse literatuurbronnen over de flora van het Gooi, die hier niet genoemd zijn, is gebruik gemaakt. Aan alle betrokkenen ben ik daarvoor erkentelijkheid verschuldigd.

LITERATUUR

Cerutti, W.G.M., 1983. Flora en fauna in het Gooi rond 1850. Tijdschrift TVE/VVG 1e jrg. nr.1, pp.23-30. Uitgave Stichting Tussen Vecht & Eem/Vereniging van Vrienden van het Gooi.
Farjon, A., 1979. Verslag botanisch onderzoek

Grote wolfsklauw
(*Lycopodium clavatum* L.)

's-Gravelandse buitenplaatsen. Rapport, Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland.

Farjon, A., 1983. De botanische betekenis van enkele oude leemkuilen op de Blaricummerheide en de Tafelbergheide in het Gooi. *Gorteria* deel 11, nr.10, pp.230-234.

Farjon, A. & J.T. de Smidt. 1985. De warande bij Blaricum, een landschapsgradiënt met oude en nieuwe ecosystemen. *Tijdschrift TVE/VVG* 3e jrg. nr.2, pp.123-140. Stichting Tussen Vecht & Eem/Vereniging van Vrienden van het Gooi.

Meijden, R. van der et al., 1983. *Flora van Nederland* (Heukels/Van der Meijden). Wolters-Noordhoff Groningen.

Weeda, E.J., in J. Mennema et al., 1980. *Atlas van Nederlandse flora*. Deel 1, Uitgestorven en zeer zeldzame planten. Kosmos Amsterdam.

Verklarende lijst van door dr J.F. van Hengel in 'Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland' onder flora vermelde plantesoorten.

Wij volgen hierbij de lijst, zoals deze is afgedrukt in TVE/VVG 1 (1):26-27. Het voert te ver om op alle in de lijst genoemde soorten een commentaar te geven, omdat daarbij vele uit floristisch oogpunt 'triviale' soorten zijn, die toen en nu algemeen tot zeer algemeen voorkomen. Ook de cultuurgewassen en sierplanten zullen hier niet verder genoemd worden. Eerst wordt de door Van Hengel gegeven wetenschappelijke naam vermeld, vervolgens, indien deze anders luidt, de thans geldende wetenschappelijke naam en tenslotte de thans geaccepteerde Nederlandse naam, volgens R. van der Meijden et al., 1983.

Ranunculaceae

Ranunculus arvensis (Akkerboterbloem). Niet (meer) in het Gooi te vinden, vroeger in roggeakkers. Thans in heel Nederland zeldzaam (*Atlas Ned. flora* 2).

Ranunculus aricomus (Gulden boterbloem). Thans niet (meer) in het wild in het Gooi, wel nog op enkele buitenplaatsen langs de Vecht in vochtige loofbossen.

Ranunculus muricatus (Stekelboterbloem). Een zeldzame adventieve soort, afkomstig uit het Middellandse Zeegebied. Niet (meer) in het wild in Nederland.

Adonis aestivalis (Zomeradonis). Niet (meer) in het Gooi, ook in overig Nederland uitgestorven, vroeger een akkeronkruid in Zuid-Nederland en het rivierengebied bij Nijmegen.

Myosurus minimus (Muizestaart). Nog in recente jaren gevonden in graslanden bij Muiderberg en in de noordelijke Eempolder (Polder te Veld) bij Eemnes, indiceert een zwak brak milieu.

Ranunculus flammula (Egelboterbloem). In biotopen met wisselende waterstanden, thans vrij zeldzaam aan de randen van het Gooi.

Ranunculus bulbosus (Knolboterbloem). Nog te vinden in droge, onbemeste graslanden, oude, verschaalde gazons e.d., op zandgrond.

Fumariaceae (Papaveraceae)

Corydalis officinalis (= *Fumaria officinalis*) (Gewone duivekervel). Onkruid van roggeakkers, bij recent onderzoek niet meer gevonden.

Corydalis solida (Voorjaarshelmbloem). Nog aanwezig als stinzenplant op de 's-Gravelandse buitenplaatsen en op slechts enkele plekken elders in parken e.d.

Corydalis fabacca (= *C. fabacea*) (Boonhelmbloem). Niet (meer) aanwezig op Hilverbeek, ook elders in Nederland niet meer vermeld.

Corydalis claviculata (Rankende helmbloem). Nog steeds algemeen, onder andere in voormalig eikehakhout (indicator voor lichte eutrofiëring).

Cruciferae

Cardanum amarum (= *Cardamine amara*) (Bittere veldkers). Niet meer in het Gooi aangetroffen. Deze soort wordt in recente jaren in Nederland echter in toenemende mate gevonden (Atlas Ned. flora 2) en zou zeker ook in het Gooi voor kunnen komen.

Erysimum virgatum (bedoeld wordt vermoedelijk *E. hieracifolium* ssp. *virgatum*) (Stijve steenraket), een ondersoort die niet in Nederland voorkomt. *E. hieracifolium* is zeldzaam in het Rivierengebied.

Violariae (Violaceae)

Viola sylvatica (= *V. reichenbachiana*) (Blauwsporig bosviooltje). In 1979 nog op een buitenplaats in 's-Graveland gevonden, maar twijfelachtig wild.

Viola riviniana (Gewoon bosviooltje). Komt onder andere nog voor op de 's-Gravelandse buitenplaatsen.

Viola mirabilis (Duits: Wunder-Veilchen). Komt niet in Nederland voor, een soort van lichte loofbossen op kalk. De vermelding kan zowel op aanplant als op foutieve determinatie berusten.

Caryophyllaceae

Cucubolus bacciferus (= *Cucubalus baccifer*) (Besanjelier). Niet in het Gooi, komt in Nederland alleen voor in het oostelijk rivierengebied, onder andere in heggen. De vermelding kan op aangevoerde planten betrekking hebben.

Spergula nodosa (= *Sagina nodosa*) (Sierlijk vetmuur). Niet (meer) in het Gooi waargenomen, waarschijnlijk verdwenen in verband met de sterke grondwaterdaling. Een van de soorten die in het pleistocene deel van Nederland snel aan het verdwijnen is (Atlas Ned. flora 2).

Elatineae (Elatinaceae)

Elatine hydropiper (Klein glaskroos, de naam 'vlasleeuwebek' is onjuist). Niet (meer) in het Gooi, de laatste vindplaats in Nederland is in 1974 opgegeven van de Noord-Oostpolder (Atlas Ned. flora 1). Vroeger vooral gemeld uit het westelijk rivierengebied.

Lineae (Linaceae)

Linum catharticum (= *Linum catharticum*) (Geelhartje). Nog aanwezig in enkele ode leemkuilen op de Tafelbergheide. Vroeger toen er nog veel schraalgrasland was, waarschijnlijk veel algemener. (*Linum usitatissimum* (Vlas) werd mogelijk niet (meer) verbouwd, als Van Hengel het niet vermeldde.)

Tiliaceae

Tilia grandifolia en *Tilia parvifolia* (het gaat hier vermoedelijk om drie taxa: *Tilia platyphyllos*,

T. cordata en de hybride *T. x vulgaris*) (Linde). De grootte der bladeren is een slecht bruikbaar kenmerk. Spontane opslag heeft meestal grotere bladeren. De meeste aangeplante bomen zijn *Tilia x vulgaris* (Hollandse linde). *T. cordata* (Winterlinde) komt waarschijnlijk niet in het Gooi voor.

Hypericineae (Hypericaceae = Guttiferae)

Hypericum perforatum (St. Janskruid). Hoewel 'niet genoemd' volgens de bewerker, is deze soort nog steeds algemeen in schraalgrasland, onder andere langs zandwegen in de heide.

Hypericum hirsutum (Ruig hertshooi). Komt niet (meer) in het Gooi voor. Vroeger vrij algemeen in het oostelijk rivierengebied en in Zuid-Limburg. Als de soort in het Gooi voorkwam was hij waarschijnlijk niet wild.

Hypericum montanum (Berghertshooi). Komt niet (meer) in het Gooi voor, vroeger misschien in eikehakhout? Deze soort heeft ongeveer dezelfde verspreiding gehad als het ruig hertshooi en is thans in Nederland uiterst zeldzaam geworden (Atlas Ned. flora 1).

Papilionaceae

Acacia vera (= *Robinia pseudo-acacia*) (Witte acacia). Inderdaad zijn er nog enkele oude exemplaren langs de 's-Gravelandse weg te vinden. Overigens nu zeer algemeen aangeplant in parken en tuinen en dichtbij deze uit wortelopslag verwilderd.

Amygdaleae (Rosaceae)

Prunus insitia (= *Prunus domestica* ssp. *insitia*) (Kroosjes). Indien in het Gooi nog aanwezig, is deze ondersoort van de pruim verwilderd en zeldzaam, mogelijk is hij ook aangeplant.

Prunus spinosa (Sleedoorn). Nog op enkele plaatsen in het Gooi, onder andere op de buitenplaatsen Schaep en Burgh en Gooilust in 's-Graveland. Toch aanmerkelijk achteruit gegaan. Nog algemeen in het oosten van Nederland.

Agrimonia eupatoria (Gewone agrimonie). Ook thans niet in het Gooi bekend. Een soort, die thans vooral voorkomt in Zuid-Limburg, het rivierengebied en de kalkrijke duinen.

Geum rivale (Knikkend nagelkruid). Niet (meer) in het Gooi, thans in heel Nederland zeer zeldzaam in vochtige loofbossen ('bronsbossen') in kwelgebieden.

Potentilla tormentilla (= *P. erecta*, indien het taxon *P. tormentilla* Stokes bedoeld werd) (Tormentil). Deze soort komt nog voor in min of meer vochtige heide en heischraal grasland.

Cucurbitaceae

Bryonia dioica (= *Bryonia cretica*) (Heggerank). Is

in het Gooi zeldzaam geworden, nog maar op enkele plaatsen, waar hij mogelijk aangevoerd is, onder andere op Gooilust en tot voor kort nog in een haag langs de 's-Gravelandse Vaart (med. J. Daams). Ook in Blaricum bij mijn weten uit de heggen verdwenen. *Bryonia alba* (geen Ned. naam). Deze soort komt niet in Nederland (in het wild) voor, is in midden-Europa verwilderd en afkomstig uit de Balkan. De (bes-)vruchten van *B. cretica* zijn ook rood!

Umbelliferae

Carum carvi (Echte karwij). Een soort, die vooral in het rivierengebied voorkomt, is mij van het Gooi niet bekend. Deze en de volgende soorten:

Pastinaca sativa (Pastinaak) en

Anthriscus sativus (= *Apium graveolens*) (Selderij) worden waarschijnlijk in het Gooi wel gekweekt, maar zijn niet in het wild gevonden.

Myrrhis temula (= *Chaerophyllum temulum*) (Dolle kervel). Deze soort is tamelijk algemeen langs bosranden op min of meer stikstofrijke plaatsen.

Sium latifolium (Grote waterpeppe). Algemeen in de veenplassen van de Vechtstreek, onder andere het Naardermeer. Bij de hogere waterstanden in het verleden zullen deze en andere algemene moerasplanten wel talrijker geweest zijn dicht bij de zandgronden van het Gooi, dan tegenwoordig het geval is.

Corneae (Cornaceae)

Cornus sanguinea (Rode kornoelje). In het Gooi vermoedelijk alleen aangeplant en van daaruit verwilderd, komt ook nu nog hier en daar voor op de buitenplaatsen van 's-Graveland.

Cornus mas (Gele kornoelje). Alleen aangeplant in tuinen of parken, niet verwilderd, volgens sommige auteurs alleen wild in Zuid-Limburg, volgens anderen ook daar aangeplant, maar wel verwilderd.

Caprifoliaceae

Sambucus ebulus (Kruidvlier). Niet in het wild, wel aangeplant, onder andere op de buitenplaats Gooilust in 's-Graveland.

Sambucus nigra var. *laciniata* ('Peterselievlier', een cultivar met dubbel geveerde bladeren). Deze kweekvorm komt wel (verwilderd) voor, onder andere op enkele 's-Gravelandse buitenplaatsen en op landgoederen in de Gooise noordflank.

Compositae

Carduus benedictus (een mij onbekend taxon). Het is niet duidelijk, wat er met deze naam bedoeld wordt. *Carlina vulgaris* (Driedistel). Deze soort komt niet meer in het Gooi voor. Ook dit is een soort van droge, vooral kalkrijke graslanden, zonnige, op het zuiden geëxponeerde hellingen e.d. een biotoop dat

in het Gooi schaars is geworden. Op de kalkarme zandgronden is deze soort echter ook vroeger al zeldzaam geweest.

Petasites officinalis (= *P. hybridus*) (Groot hoefblad). In het Gooi vrij algemeen aangeplant en zich op die plekken uitbreidend, ook met tuinafval wel in wegbermen e.d. terecht gekomen.

Pyretrum parthenium (= *Tanacetum parthenium*) (Moederkruid). Niet (meer) in het Gooi verwilderd, in cultuur als sierplant.

Centaurea calcitrapa (Kalketrip). Een zeldzame (vermoedelijke) adventief, die niet meer in het Gooi voorkomt en thans bijna geheel uit Nederland is verdwenen. Vroeger vooral in het Deltagebied en in Limburg, ook langs de Gelderse IJssel (Atlas Ned. flora 1).

Anthirrhineae (Scrophulariaceae)

Digitalis purpurea (Vingerhoedskruid). Ook nu nog tamelijk algemeen in het Gooi, vermoedelijk zelfs toegenomen, maar waarschijnlijk gaat het steeds om verwilderde planten.

Linaria vulgaris (Vlasbekje). Vrij algemeen op ruderaal plaatsen, langs bermen op zandgrond e.d. groeiplaatsen.

Veronica anagallis (= *V. anagallis-aquatica*) (Blauwe water-ereprijs). Komt nog steeds voor langs voedselrijke wateren, vooral sloten.

Veronica officinalis (Mannetjes-ereprijs). Nog vrij algemeen in schrale graslanden.

Veronica beccabunga (Beekpunge). Langs de oevers van voedselrijke wateren. Blijkens de opmerking bij Van Hengel, dat deze soort ook in het 'Waschmeer te Hilversum' voorkwam, moeten we voor dit water in die tijd al eutrofiëring aannemen; waarschijnlijk werd hier het Laarder Waschmeer bedoeld, dat dicht bij Hilversum dan bij Laren ligt.

Veronica scutellata (Schild-ereprijs). Deze soort is mij niet uit het Gooi bekend, indien nog aanwezig, dan zeldzaam (Egelshoek?).

Veronica triphyllos (Handjes-ereprijs). Deze soort komt niet meer in het Gooi voor en is ook in overig Nederland sterk afgenomen. Het is thans een zeldzame soort in Limburg en het oostelijk rivierengebied (Atlas Ned. flora 2).

Pedicularis palustris (Moeraskartelblad). Een soort, die sterk in aantal individuen zowel als vindplaatsen is verminderd, maar vroeger ongetwijfeld veel in natte hooiweiden voorkwam. Thans nog langs de westelijke ringsloot van het Naardermeer.

Pedicularis sylvatica (Heidekartelblad). Komt niet meer in het Gooi voor. Deze vroeger algemene soort van vochtige Erica-heiden en randen van vennen is in heel Nederland sterk achteruit gegaan tengevolge van ontwatering, ontginning en bemesting.

Melampyrum vulgatum (= *Melampyrum arvense*)

(Wilde weit). Komt niet (meer) in het Gooi voor. Vroeger in graanakkers op klei, in midden-Europa ook (nog) in kalkgrasland; in Nederland nu bijna verdwenen.

Labiatae

Galeopsis ochroleuca (= *Galeopsis segetum*) (Bleekgele hennepnetel). Een van de weinige interessante onkruiden van roggeakkers op zandgrond, die in de Gooise noordflank dankzij de roggebouw nog vrij algemeen is.

Stachys arvensis (Akkerandoorn). Deze soort is in recente jaren niet meer op de akkers van de engrestanten in het Gooi gevonden, maar is mogelijk hier en daar nog in oude moestuinen aanwezig.

Stachys palustris (Moerasandoorn). Vrij algemeen in het Vechtplassengebied en in de veenweidegebieden, in niet vervuilde waterkanten.

Teucrium scordium (Moerasgamber). Niet (meer) in het Gooi. Vroeger al zeldzaam, thans alleen nog op Voorne in een duinvallei aanwezig; het voorkomen in het Gooi komt mij niet waarschijnlijk voor vanwege het (ook vroeger?) ontbreken van geschikte biotopen.

Marubium album (= *Marrubium peregrinum*) (Hongaarse malrove). Een adventief, die niet (meer) in het Gooi voorkomt en bij mijn weten ook niet in het wild elders in Nederland is gesignaleerd.

Marubium vulgare (= *Marrubium vulgare*) (Malrove). Niet meer in het Gooi en ook elders in Nederland zeldzaam geworden. Het is een uit cultuur verwilderde en ingeburgerde soort, die als geneeskruid gekweekt werd. Verwisseling met de vorige soort is mogelijk.

Primulaceae

Anagallis arvensis (= *A. arvensis* ssp. *arvensis*). Van dit taxon wordt door de bewerker 'geen opgave' vermeld, wel wordt vermeld:

Anagallis phoenicea (= *A. arvensis* ssp. *arvensis*) (Rood guichelheil). Dit is dus een synoniem. Het Rood guichelheil is een akkeronkruid van hakvruchtakkers en moestuinen en komt nog steeds in het Gooi voor, maar is wel zeldzamer geworden.

Polygoneae (Polygonaceae)

Polygonum bistorta (Adderwortel). Deze soort is vermoedelijk in het Gooi een stinzenplant en komt nog steeds voor op enkele buitenplaatsen in 's-Graveland. Het is een soort, die oorspronkelijk in het wild voorkomt in drassige beekdalhooilanden, in midden-Europa ook algemeen langs bosranden en in hooiweiden.

Polygonum fagopyrum (= *Fagopyrum esculentum*) (Boekweit). In de 19e eeuw natuurlijk nog zeer veel op de Gooise akkers verbouwd, nu nog op enkele

akkers in de Gooise noordflank verbouwd, ook op akkers in het Corversbos (Natuurmonumenten). *Polygonum tartaricum* (= *Fagopyrum tartaricum*) (Franse boekweit). Kwam vroeger als onkruid tussen de gekweekte boekweit voor en was, evenals deze, afkomstig uit Azië. Niet meer in Nederland voorkomend.

Empetreae (Empetraceae)

Empetrum nigrum (Kraaiheide). Deze soort werd vroeger wel aangeplant om zandverstuivingen te beteugelen. Thans vrijwel geheel uit het Gooi verdwenen: er is nog één plek op de Blaricummer heide. Deze soort bereikt in midden-Nederland de zuidgrens van zijn areaal. Het is niet duidelijk, of het voorkomen op de Blaricummer heide een natuurlijke oorsprong heeft of niet.

Cupuliferae, Salicineae en Betulineae (Fagaceae, Salicaceae, Betulaceae)

Quercus pedunculata (= *Quercus robur*) (Zomereik). Op Hilverbeek (noch elders in het Gooi) komt een eik van 'stellig tien eeuwen oud' voor. De oudste eiken op de 's-Gravelandse buitenplaatsen zijn mogelijk kort na de ontginning (dus niet eerder dan in 1634) geplant en dus ten hoogste 350 jaar oud, in de tijd van Van Hengel nog ruim één eeuw jonger. Er is overigens alle reden om aan te nemen, dat het Gooi in de 17e eeuw totaal ontbost was.

Quercus sessiliflora (= *Quercus petraea*) (Wintereik). Deze soort komt thans wel (zeldzaam) voor, maar is dan aangeplant.

Castanea vesca (= *Castanea sativa*) (Tamme kastanje). Algemeen in bossen en parken geplant en verwilderd. In het algemeen kan van de in de lijst genoemde bomen gezegd worden, dat door de herbebossing, aanplant in parken en tuinen en bosopslag op heiden en in vennen vele boomsoorten weer in aantal zijn toegenomen. We zullen daarom deze opmerking verder ook voor de meeste overige soorten op de lijst van Van Hengel laten gelden.

Hydrocharideae (:Hydrocharitaceae)

Elodea canadensis (Brede waterpest). Interessant is, dat deze soort in de tijd van Van Hengel nog maar kort in Europa was gearriveerd (1859) en dus blinkbaar al bij 'Nieuwenoord' te Hilversum (aan de Zandheuvelweg, formeel net buiten het Gooi) was te vinden. Momenteel is de soort nog tamelijk algemeen in sloten met schoon, voedselrijk water, maar wordt mogelijk verdrongen door een later geïntroduceerde verwant: *E. nuttallii* (Smalle waterpest).

Confervoidae

Uiteraard zijn er geen zeewierren meer bij Huizen of elders aan de Gooikust te vinden.

Liliaceae

Allium vineale (Kraailook). Ook nu nog algemeen in grazige bermen, bosranden e.d. (De andere soorten zijn alle gekweekte planten.)

Lycopodiaceae

Lycopodium clavatum (Grote wolfsklauw). Hoewel dr Van Hengel zich minder met 'cryptogamie' zou hebben bezig gehouden, resteert ons hier toch de vermelding van een echte cryptogaam. 'Overal waar maar heide te vinden is' moet in 1986 vervangen worden door: vrijwel zeker alleen nog in de groeve Oostermeent bij Blaricum, waar het een nieuwe vestiging betreft. Landelijk gaan alle soorten sterk achteruit, mogelijk thans mede ten gevolge van luchtverontreiniging.

Overige literatuur

Oudemans, C.A.J.A. e.a. (z.j.). Planten, waargenomen te Hilversum, Huissen en Blaricum op den 6en Juli 1872. Nederlandsch Kruidkundig Archief, 2e serie, 1e deel (verm. 1873): pp.304-307. Ned. Botanische Ver.

Vries, H. de (1889). Bijdrage tot de Flora van het Gooi. Nederlandsch Kruidkundig Archief, 2e serie, 5e deel (1891): pp.524-532. Ned. Botanische Ver.
Koning, C.J. (1900). 'Gooiland', Een geognostische en biologische studie. Hoofdstuk 'De Flora', pp.31-46. (Overgedrukt uit 'De Natuur' 1899, afl. 8, 9, 10, 11, 12 en 1900, afl. 2, 3, 4). Bussum, April 1900.
Heimans, E. (1905). Langs de Hilversumse Meent. De Levende Natuur 1905, afl. 7, pp.129-131.
Leeuwen, W.L.M.E. van (1915). Bussums Lage Landen. De Levende Natuur 19, pp.17-18.
Vrankrijker, A.C.J. de (1958). De flora. In: Het Goois Natuurreservaat. Van Dishoeck, Bussum, pp.109-129.

Westhoff, V. (1966). Uitweiding over een inwijding; Botanische herinneringen aan het Gooi. De Levende Natuur 69 (2), pp.25-36.

Colaris, W.J.J. (red., 1974). Milieukundig onderzoek van het Gooi. Basisrapport, Gewest Gooiland, Hilversum, 521 pp. + bijlagen.

Griffioen, H. (1978). De wilde planten van roggeakkers in het Gooi. De Levende Natuur 81 (5), pp. 205-208.

Farjon, A. (1983). Bijlagen behorende bij het integraal beheersplan voor de Gooise noordflank: Flora en vegetatie, pp.27-63. Gewest Gooi en Vechtstreek, Hilversum.

Mennema, J., A.J. Quené-Boterenbrood en C.L. Plate (red., 1980). Atlas van de Nederlandse flora 1 (Uitgestorven en zeer zeldzame planten). Kosmos, Amsterdam.

Mennema, J., A.J. Quené-Boterenbrood en C.L. Plate (red., 1985). Atlas van de Nederlandse flora 2 (Zeldzame en vrij zeldzame planten). Bohn, Scheltema & Holkema, Utrecht.

Uit de publikaties van Oudemans e.a., De Vries, Koning en Heimans komt ongeveer hetzelfde beeld naar voren van twee thans sterk teruggelopen soortengroepen: natte heiden en vennen (w.o. Hilversumse Meent en Gooiergracht bij alle auteurs een voorname plaats innamen) en akkeronkruidflora.

Dr Van Hengel vermeldde in zijn 'Geneeskundige Plaatsbeschrijving van het Gooiland' niet, of hij zich op de literatuur baseerde wanneer hij de in dit artikel genoemde botanici aanhaalde. Het is mogelijk, dat hij de diverse door deze heren gepubliceerde flora's heeft geraadpleegd. De oudste (niet door Van Hengel aangehaalde) publikatie over de flora van het Gooi is vermoedelijk:

Knijf, W.J. (1621). Goylandiae Libri duo, uitgegeven te Amsterdam.

NOTEN

- 1) J.F. van Hengel (1875). Geneeskundige Plaatsbeschrijving van het Gooiland. Den Haag.
- 2) W.G.M. Cerutti (1983). Flora en fauna in het Gooi rond 1850. TVE-VVG 1e jrg. nr. 1, pp.23-30.
- 3) J. Reinboud (1985). Het leven van doctor Van Hengel (1811-1892). Verloren, Hilversum.
- 4) E.J. Weeda (1980). Over de betrouwbaarheid van oude literatuurgegevens betreffende de Nederlandse flora (ca 1550 - ca 1850). In: J. Mennema, Atlas van de Nederlandse flora deel 1. Kosmos, Amsterdam.
- 5) J. Mennema, A.J. Quené-Boterenbrood en C.L. Plate (red.) (1980). Atlas van de Nederlandse flora deel 1, Uitgestorven en zeer zeldzame planten. Kosmos, Amsterdam.
- 6) Vermeld zijn de thans geldende Nederlandse en wetenschappelijke namen volgens R. van der Meijden e.a. (1983) Flora van Nederland, 20e druk, Wolters-Noordhoff, Groningen. Zie voor een vergelijking met de lijst in de 'Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland' ook de hierna volgende verklarende lijst.
- 7) E.J. Weeda (1980). Zomeradonis (*Adonis aestivalis* L.). In: J. Mennema e.a. Atlas van de Nederlandse flora deel 1. Kosmos, Amsterdam.
- 8) A. Farjon (1983). De botanische betekenis van enkele oude leemkuilen op de Blaricummerheide en de Tafelbergheide in het Gooi. Gorteria 11 (10): pp.230-234.
- 9) A. Farjon en J.T. de Smidt (1985). De warande bij Blaricum, een landschapsgradiënt met oude en nieuwe ecosystemen. TVE/VVG 3e jrg. nr. 2: pp.123-140.
- 10) J. Daams, pers. med.
- 11) J. Daams, pers. med., zie voor vroegere situatie ook Heimans (1905) en Van Leeuwen (1915).

GEMEENTE MUIDEN Sectie C nrs. 775, 721

Israëlitische Begraafplaats.

Door een bakstenen muur met spaarvelden en ezelsrugafdekking omgeven begraafplaats, toegankelijk door een soberen bakstenen poort, bekroond met siervazen.

De begraafplaats is aangelegd in 1640, en uitgebreid in 1642, 1660, 1738 en 1859.

Op het oudste gedeelte, dat in 1673 van grafstenen ontdaan werd, staan twee marmere tomben, versierd in Lodewijk XIV-stijl en daterend uit circa 1729.

Verder een witmarmere zerk, waaronder een Sefardische Jood begraven ligt.

Op de begraafplaats verder talrijke 18de eeuwse staande grafstenen met Lodewijk XIV-ornament.

Kadastrale tenaamstelling:

Eigenaar: Nederlands Israëlitische Hoofd-Synagoge, Plantage Parklaan 9, Amsterdam; de Gemeente Muiden (voor 660 Are).

Aldus een van 13 maart 1978 op het Kadasterkantoor te Amsterdam door de Rijksdienst voor Monumentenzorg gedeponeerde beschrijving in het Register van Beschermde Monumenten.

Aan de ingang en ook verder wordt met bordjes aan de 'kohaniem', (de cohen's, de afstammelingen van priesters) gewezen hoe de onreine grond te vermijden.

Het verblijf der levenden op de Muider Berg

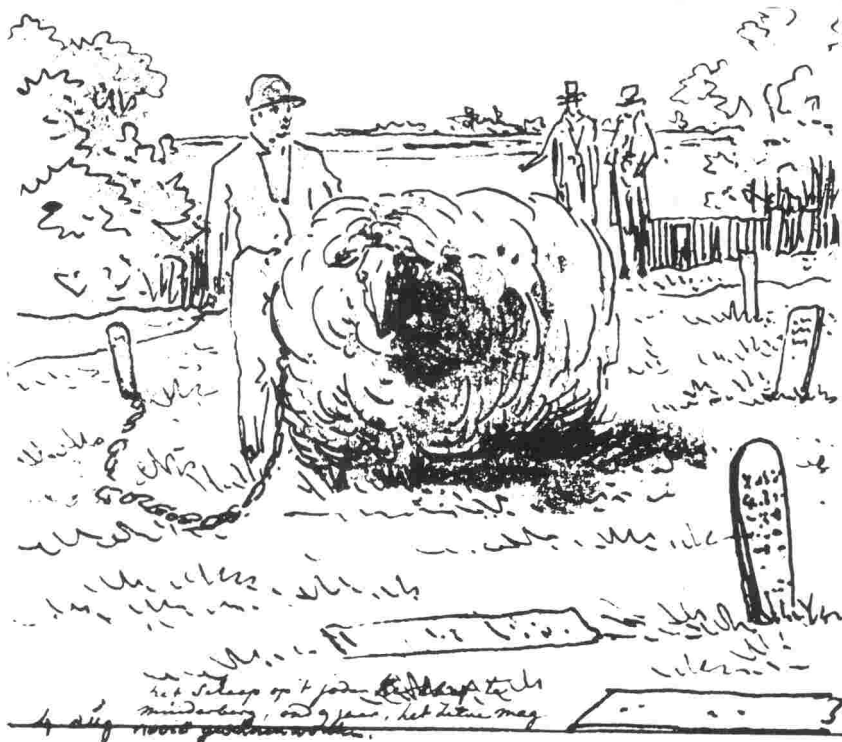
Versteende historie op de Joodse begraafplaats

Kl. Sierksma

De duizenden en duizenden dagtoeristen, die in de loop van al meer dan 3 eeuwen het strand hebben bezocht aan de voormalige Zuiderzeekust bij Muiderberg – eerst per rijtuig, sedert 1882 met de tram ('De Gooische Moordenaar!'), en vervolgens op de fiets en met de auto – zijn er allemaal aan voorbij gereden: een langs de weg, aan de ingang van het dorp, opgerichte grauwe

baksteenmuur, met ervóór hier en daar een hardstenen grensmaal, voorzien van een ingehakt Davidsschild.

Met *consentement van P. C. Hooft, Castelain van Muyde en Baljuw van Goeijlandt* werd een grondstuk, ten westen van deze muur gelegen, omstreeks 1639 (5399) door Gerrit Janszoon de Wilde, *poorter der stad Muyden, ten behoeve van de Hoogduytsche*

'Het schaap op 't joden Kerkhof te Muider, oud 9 jaar, hetzelfde mag nooit geschoren worden' (omdat het tussen de onreine graven graasde).

Joden woonende te Amsterdam ende hare nacomelingen gekocht om te gebruyken tot begraffenis hunner dooden. In 1740 pas is door de landmeter J. van Hoorn het Poolsche en Hoogduytsche kerkhof uügemeten en afgepaald, zodat in 1754 tot scheyding van het ouwde en nieuwe land geset acht steenen palen.

Sedertdien is het 'verblijf der levenden' (zoals de begraafplaats taditioneel wordt genoemd) enkele malen uitgebreid door aankoop van belendende percelen. Helaas werd daarbij een buitenplaats met tuin en orangerie, gelegen aan de noordoostzijde, Hof-Rust geheten, in 1858 opgeofferd aan de behoefte naar meer ruimte. Het 'Overbosch' van dit buiten, dat ook voor een verdere uitbreiding bestemd was, is tot op heden blijven bestaan met de curieuze naam Kocher-bos, abusievelijk vernoemd naar een familie Koch die rond 1900 vrijwel alles van de negen (!) landgoederen speculatief op rooïing en afbraak van de hand deed. De

naam van dat bos zou eigenlijk Kogger-bos moeten zijn, naar de aanduiding van het weiland erachter, de Koggen!

Uit de aanhaling hiervoor – Poolse en Hoogduitse – is het al duidelijk dat niet alleen de sedert 1636 in Amsterdam zich tot een Gemeente verenigende uit Duitsland afkomstige Joden voor hun gestorvenen bij de Muider Berg een rustplaats zochten, maar dat ook sinds 1656 uit Polen afkomstigen hier een seecker stuck boulant tot een kerckhof bestemden, geleege op den Muyder berg, bewesten de wegh, belent ten oosten der Hoogduytsche Joden. En eindelijk hebben ook Sefardim van de hof gebruik gemaakt, al bleven geen gegevens bekend over een eigen 'afgepaald en geperkt' gedeelte.

Hoewel er geen zerken bekend zijn van de in de eerste 20 jaar gedolven graven, is uit overlevering bekend dat het eerste lijk, dat de begraafplaats in zijn schoot ontving, dat was van de schoonmoeder van Meijer Zwart.

Hoezeer de dorpsbevolking meeleeft bij dit gebeuren wordt wel heel opmerkelijk geïllustreerd door het feit dat de kerkvoogdij van de Gereformeerde Kerk ('hervormde kerk', zeggen we nu; of 'Kerk aan Zee') opdracht gaf om de kerkklok te luiden! *De Joden, hoezeer gevoelig voor deze onderscheiding, verzochten nogtans in het vervolg daarvan verschoond te blijven, als strijdende met de eenvoudigheid, bij het ter aarde bestellen hunner doden in acht genomen*, aldus de notulen van de kerkeraad.

Te beginnen in 1658 kwam de begraafplaats onder de surveillance van Andries Kock, Schout, *om alle quaet en onhijl te soecken af te schudden*. Zijn beloning bestond uit een jaarlijks geschenk in de vorm van een zilveren lepel, 'weegende over de drie loot'. Hoewel dergelijke lepels (met inscriptie) tot in de Franse Tijd zijn uitgereikt, schijnen er geen exemplaren van bewaard te zijn.

Mogelijk is het dat bij het zilverwerk, in bezit van het Polderbestuur, twee of drie van die lepels behoren, maar dan zonder duidelijk verwijzende inscriptie.

Het toezicht heeft niet altijd een effectief resultaat gehad. In 1672 reeds wierpen de Fransen bij het Beleg van Naarden aan de Zuiderzeekust een schans op; als basis sleepten ze zerken weg van de begraafplaats! De Parnassim protesteerden uiteraard bij de bevelvoerende legervoogd, en met goed gevolg. Enkele 'verzamelzerken' met in het Nederlands gestelde tekst duiden nu de plekken aan, waar alle zerken aldus zijn verdwenen.

Een ernstig geval van grafschennis vond in 1724 (5484) plaats, waarin de grafisch kunstenaar Harry van Kruiningen (bekend door zijn 20ste eeuwse uitbeeldingen van historische criminele gebeurlijkheden) het motief vond van een zijner etsen. In Naarden werden namelijk bij een uitdraagster doodskleren aangetroffen, die herkend werden als die van de Amsterdammer, op Muiderberg begraven Israel Wijnschenk. Na een scherp verhoor werd het duidelijk, dat zij en haar man vele jaren zich voor het roven van de textiellen aan schennis van graven te buiten waren gegaan. Voor straf werden ze geëxecuteerd en met hun twee zoons uit het land

Een van de paaltjes die waarschijnlijk in 1721 werden aangebracht om de plaats aan te duiden van de door de Fransen weggesleepte zerken.

verbannen. Door de Joodse gemeente werd een bijzondere Vastendag gehouden en in de synagoge aan de Lange Houtstraat is jarenlang ('ten eeuwigden dage') ter gedachtenis aan de gebeurtenis een lamp met drie lichten gebrand. Sedertdien is de bewaking van de begraafplaats toevertrouwd aan een Israeliet.

Nog van historische interesse is een nog herkenbare 'oprijlaan' aan de zuidkant van het oudste grafveldgedeelte. De laan loopt langs een speciaal gegraven sloot, leidende naar reinigingshuis annex woning voor de bewaker. De grondslagen zijn reeds in 1643 gelegd, blijkens een bewaarde timmermansrekening. Het huisje is inmiddels vervangen

Staande grafzerken geven de graven van Hoogduitse en Poolse joden aan, liggende die van de Portugese.

door een veel groter gebouw, waarvoor de eerste steen op 22 Tamoez 5610 (2 juli 1850) is gelegd. Aan de laanbomen kan men zien, dat deze – met hun kruin immers ook zich uitstreckende boven het grafveld – aan de binnenkant consequent werden opgesnoeid, teneinde zich niet boven het voetpad voor de kohanim te welen.

Op het oudste gedeelte van de begraafplaats (tegelijk bijna het hoogste punt van de zandige Muider berg, welk hoogste punt zich zo'n 500 meter noordelijker binnen de dorpsban bevindt, waar de monnik Liudger in de 9de eeuw op een familielandgoed een eerste kerk stichtte) zijn volgens ruwe schatting een 5000 zerken bewaard gebleven, ten dele vervallen of gebroken, ten anderen dele nog zeer goed gespaard. *Daar houden de boozen op te beroeren, daar rusten de uitgeputten van kracht. Ook geboeiden rusten daar zorgeloos, hooren niet meer de*

stem des drijvers. Klein en groot is daar één, en de slaaf vrij van zijnen heer, zo spreekt Job.

Vele zerken vertonen min of meer goed uitgewerkt beeldhouwwerk, bij de gebruikelijke tekstaanduidingen, beginnende met de woorden Po Niqbar = hier is begraven of Po Nitman = hier is geborgen, Po Tamoen (alsvoren). Rond 1815 kwam de gewoonte op om onder de Hebreeuwse tekst, het opschrift te herhalen in Romeinse letters. Het beeldhouwwerk duidt op 'de verdienstelijke handelingen', bij leven verricht door de ter aarde bestelden. Voor een mohel is het kistje met benodigheden uitgehakt. Een schenkan en een kom karakteriseren beeldend het graf van een leviet. De kohanim zijn herkenbaar aan meestal zeer fraai gebeeldhouwde ten zegen geheven handen. De bazuinblazer op het nieuwjaarsfeest heeft de hoorn ten teken. Zoals gebruikelijk liggen de leden van verschillende besturen en corporaties, geleerden enz. naast elkaar. Rechtsgeleerden zijn te herkennen aan de uitbeelding van een weegschaal. Jonggestorvenen dikwijls aangeduid met een zerk, waarop een geknotte rozenstam is aangebracht.

Twee – recent geheel gerestaureerde – marmeren tomben vallen op door traditionele sefardische vormgeving. De kleinste ervan draagt het nog gedeeltelijk te ontcijferen opschrift:

OH Passegier, che miri il dolor Avello,
non chieggo i tuoi sospiri, ne teco piv del mio
dolor favello.

Ova si serra vnã Sara, di tutte le miei gioie a
me piv cara.

Virtu, bonta, pieta, fede sincera fur' sol' le
sve compagne e consigliere.

Altro non hebbe che la santa legge.

Il fragil corpo qui riposa e giace, ma l'alma
gode dell' eterno pace.

Officiosa memoria di GIVSEPPE VITA
quondam SALOMON TEDESCO,
SARA FVRSAT sua diletta consorte, a di 4
ljar dell' anno 5489.

Naast deze aan de noordkant gebeeldhouwde tekst ontbreken natuurlijk niet in Hebreeuws gestelde opschriften. Aan de

westkant, de oostkant en de zuidkant valt respectievelijk te ontcijferen:

(1)
 צרה כמכירה בטות שרה
 שרה לכל נשים כאומתה
 פיה כחכמה פתחה אוהה
 המיד לשונה חרנה תורה.

(2)
 קול יעקב קולה כחינונם
 כל פשטה ידה לפארה
 היא היתה המיד לרל עורה
 שבה לאביה לאיהנה.

(3)
 מצבת קבורת אשה נאה כמעשה החברה אשת חל עמרת
 בעלה היקרה והנעימה והצנועה מרת **שרה** פערשט. זוגתו
 של הקצין היקר והגעלה כמדי **יוסף** די אשכנז מורנצייא יצו.
 נפטרה לעולמה ליל ביאת יום ג' ד' לחורש איר שנת מאן
 הפג"ח. הנצב"ה.

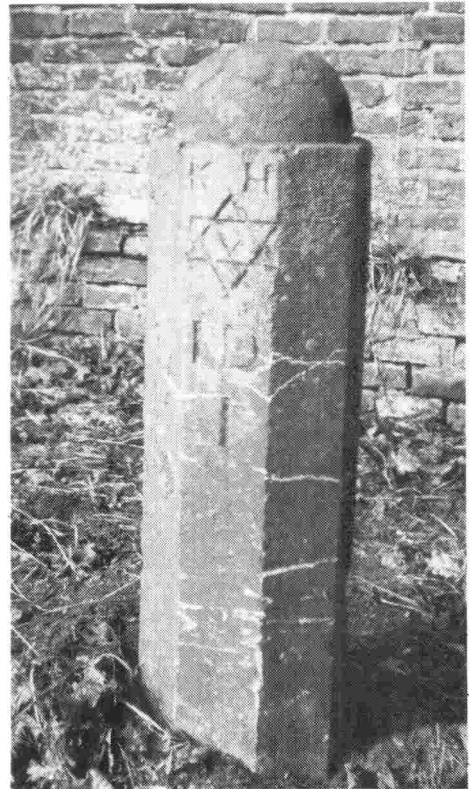
Het opschrift op de gedenksteen van een der rabbijnen willen wij tot slot vermelden. Het betreft hier Salomon Dubno, medewerker van de wijsgeer Mozes Mendelsohn, bij de toelichting op diens bijbelvertaling van 1784, en wiens naam over geheel Europa bekend is geworden.

(4)
 הנה משהו ישלמה
 פה

שוכן למנוחה איש צדיק המיס כאמונה
 לו שם כנבורים והכסותו בהון הרונה.
 מבית נגזי ספריו יפיעו סעינותיו לכל פנה
 הוא ע"י כיאורו הטוב החזיר עטרה ליושנה.

היה הברקק הגדול ראש למלאכת משקל השירם כמורדר
שלמה כמיה **יואל מרובנא** ז"ל. נתבקש בישיבה של
 מעלה ביום ד' בעלות השיר כה להורש טון יקן ושבעי מיט בן
 ארבעה ושבועים שנה היה כמורו שנת פלג' מ'ם יר'ו
 ע"ג' לפק. תנצב"ה.

Men mag zich afvragen, of niet de tijd is gekomen, dat eens systematisch alle nog aanwezige zerken worden gefotografeerd en de opschriften geanalyseerd. Het lijkt ons een unieke mogelijkheid hier jonge, in historie van het Joodse volk belangstellende mensen een zinvolle bezigheid te verschaf-

In 1740 werd het terrein van de begraafplaats afgepaald met acht van deze palen. KH betekent KoHanim, HDI Hoog Duitse Joden, V Romeinse 5. Deze karakteristieke paal is als laatste 'zoek geraakt'.

fen. Voor de geschiedvorsch, de strever naar wetenschap en de liefhebber van oudheden treft men hier een menigte graf-schriften van geleerde en beroemde personen aan, waardig aan de vergetelheid ontruikt te worden schreef reeds honderd jaar geleden S.J. Mulder in zijn werk 'Het boek der levenden'.

De beschrijving van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg uit 1978 is tamelijk gebrekkig. Alleen reeds bij de bewoordingen over de ingangspartij is men 'in de fout gegaan': er is geen sobere bakstenen poort, bekroond met siervazen, en die is er ook nooit geweest. Zowel de ingang in de afscheidingsmuur, als die bij de laan voor de kohanim leidt via een gietijzeren, tamelijk

monumentaal hek, dat – opgericht rond 1880 – maar moeizaam de tand des tijds heeft doorstaan. Zo droeg de grote poort bij de opening een Hebreeuws en Nederlands opschrift, ontleend aan Prediker 12: 7 – *Uw lichaam vergaat tot stof, keert terug in de aarde, waaruit het kwam; en uw levensadem keert terug naar God, die hem gegeven heeft.*

LITERATUUR

Hoe bekend het Muiderberger Verblijf der Levenden ook is geweest, bestudering en beschrijving ervan op een degelijke manier bleef tot nu toe achterwege.

S.J. Mulder. Iets over de begraafplaatsen der Nederlandsch-Israëlitische Gemeente te Amsterdam, en bijzonder over die te Muiderberg. Amsterdam 1851.

S.J. Mulder, Het boek der levenden. Hierin een hoofdstuk: 'Beschrijving van de Nederlandsch

Israëlitische begraafplaats te Muiderberg. Inrichting, gebouwen, belangrijke monumenten'. (pp. 135 e.v. = ongeveer identiek aan voorgaande.) Amsterdam 1865/1866.

Kl. Sierksma, 'Laatste rustplaats van duizenden.' In: (dez..) Muiderberg. Voorpost van het Gooi. Muiderberg 1969; 2de vermeerdeerde druk 1976; pp. 50-54.

Boudewijn Büch, 'Versteende historie op joodse zerk.' In: Het Parool, Wekelijkse bijlage. Amsterdam 1982, 18 juni.

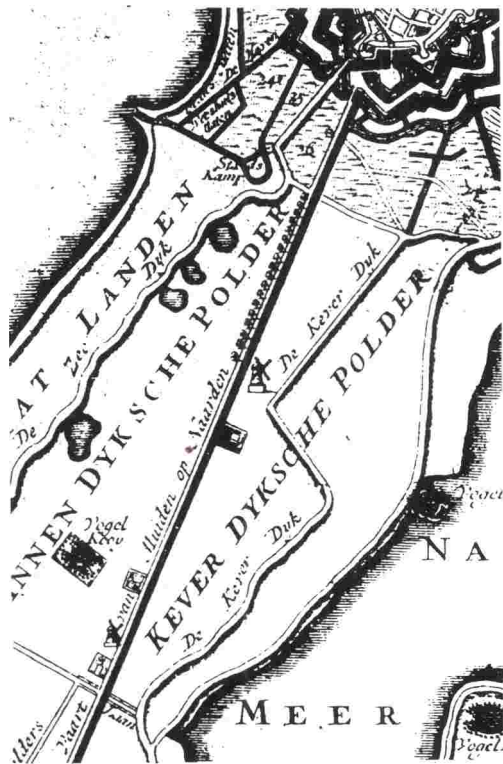
De grafzerken in strakke rijen aan de voet van de Muider Berg. Op de achtergrond het 'Jagersbosje'.

Naardens binnendijkse poldermolen in 1814 verbrand

A.J. Kölker

Wanneer op 25 oktober 1640 door de Staten van Holland aan de drie steden Amsterdam, Muiden en Naarden octrooi wordt verleend voor de aanleg van een nieuwe trekvaart, trekpad en wagenweg tussen deze drie steden en een tweede octrooi van 30 april 1641 nog enige geschilpunten verder regelt, sluiten de burgemeesters en regeerders van deze drie steden en de gemeene landgenoten aan de oostzijde van de Vecht, ressorterende onder de groote watermolen tusschen Muysden en de Berger Coogh een overeenkomst. Omdat deze nieuwe Trekvaart dwars door derselver landgenoten Molenpolder henen moet lopen staat de poldermolen in de weg, althans de bemaling wordt bemoeilijkt. Men komt derhalve op 22 juli 1642 overeen dat het voornoemde landgenooten vrij sal staan op de voorzeide nieuwe Vaart te malen naar hun welgevallen ende dat de voorsz. drie steden tot soulagement van de onkosten over versetten van voorsz. groote watermolen tot op de voorsz. Vaart aan voorsz. Landgenoten in gerede gelden zullen betalen de som van vier honderd guldens¹⁾. Het is deze molen waarover we tussen de oorspronkelijke verklaringen, rekeningen enz. betreffende de schade veroorzaakt door het beleg enz. 1813 - 1815²⁾ een interessant gegeven vinden. Na de opheffing van genoemd beleg in de jaren 1813 en 1814 wordt er in verband met vergoedingen voor geleden schade een uitvoerig overzicht opgemaakt: Staat van zodanige gebouwen welke in de gemeente van Naarden ten gevolge der rampen van den oorlog gedurende de jaren 1813 en 1814 zijn verbrand, gesloopt of beschadigd. In een daarbij behorend taxatierapport, die de totale schade stelt op f 230.738,45 lezen we dat het niet alleen gaat over de diverse gebouwen in de vesting maar ook daarbuiten. Onder het hoofdstuk Muysder Zandpad lezen we de

Kaart met de trekvaart tussen Naarden en Muiderberg met de beide molens, ca. 1734.

volgende omschrijving:

Diverse huysmanswoningen, schuure, herberg, watermolen, waarvan zommige perceelen op last van den commandant der bloccade zijn verbrand en geslegt, andere weder door de Franschen geruineerd, verlies van vee, meubelen, boerengereedschappen, omhakken van boomen, hekken etc...

f 38740.5.-.

Verder geeft dit rapport een specificatie van de diverse posten en wel onder nr. 186: *De Watermolen f 13.500,-.*

Bovendien vinden we in boven vermelde

Staat zelf een kleine specificatie, waaruit blijkt dat de molen niet *geruïneerd*, maar verbrand is. Hier lezen we onder de titel *De Poldermolen*.

Nummer der gebouwen : 508

Aard van het gebouw : molen

Grondbelasting : f. 2.2.10

Geheel verbrand.

Echter een zeer interessante toevoeging: *In den jaare 1814 weder opgebouwd, zijnde daartoe een oude molen gekogt*.

Op de vraag of de molen bewoond is, luidt het antwoord *sedert november 1814 in gebruik bij de molenaar*.

Op een andere lijst van *afgebrande en onbewoonde huizen in de gemeente van Naarden en Bussum* vinden we eveneens onder nr. 508 vermeld *De Molen afgebrand*, maar de aanslag van de grondbelasting wordt daarin nog op zijn frans aangegeven namelijk 4 fr. 42 centimes.

In een lias³⁾ van declaraties, eveneens in hetzelfde pak archiefstukken lezen we onder nummer 186 de volgende interessante verklaring:

Wij ondergetekende Claas Timmer, mr. molenmaker, wonende te Muyden en Nicolaas van der Stok, mr. molenmaker wonende te Naarden hebben op verzoek van poldermeesteren van de Binnendijksche Polder opgenomen de schaden veroorzaakt door het ten gevolgen der belegering van Naarden op den 27 maart 1814 verbranden der Binnendijksche molen, gestaan hebbende in gezegde Binnendijksche Polder onder Jurisdictie van Naarden en verklaaren opgemelde schaade zal bedragen eene somma van dertienduizend vijfhondert guldens.

Muyden den 18 mey 1814

Claas Timmer

N. v.d. Stok.

Ter vergelijking van de prijs van f 13.500,- willen we wijzen op de prijs van de Harger-molen te Schoorl, die na de brand in 1803-1804 door molenmaker A. Latenstein uit Zaandam eveneens voor f 13.500,- werd herbouwd⁴⁾ en de poldermolen van Groet eveneens te Schoorl, die toen in 1803-1804 door dezelfde molenmaker werd herbouwd voor f 12.000,-⁵⁾. De prijs is dus niet overdreven.

Onopgelost blijft echter de vraag, bij gebrek aan archiefgegevens, waar de molenmakers deze *oude molen* hebben gekocht. Het was toen vrij normaal in die tijd een elders verbodig geworden molen te verkopen of kopen en vervolgens daar weer op te bouwen waar er weer een nodig was⁶⁾.

De molen moet kort na 1914 gesloopt zijn en door een gemaal ervangen. Het Provinciaal Jaarboekje 1914 meldt onder de Binnendijksche, Overscheense, Berger- en Meentpolder nog een schepradmolen, het jaarboekje van 1915 geeft als bemalingswerktuig een 25 P.K. *Wolfsche hoogdruk locomobiel met vijzel*. Deze installatie is rond 1935 vervangen, want dan vermeldt het jaarboekje *een hoogdruk ruwoliemotor van 56/40 P.K. met vijzel*, terwijl deze vóór 1942 kennelijk vervangen is door een *gas-oliermotor van 56/40 P.K. met vijzel*.

Later wordt elektriciteit als krachtbron genomen en zo vermeldt het jaarboekje 1943 kort en krachtig *electrisch gemaal met vijzel*. Sedert 1954 staat er zeer uitvoerig te lezen: *gemaal, bestaande uit een vijzel, aangedreven door een electromotor, uitslaande op de boezem van de 's-Gravenlandsche Vaart*. Deze beschrijving vinden we tot de laatste vermelding van de polder als zelfstandige polder in 1978.

NOTEN

- 1) Oud Archief Naarden C VI 5, inventaris Fabius p.79, Verschillende losse stukken betreffende de zandpaden, 1716-1854, een pakket, 2 dozen.
- 2) Idem, p.57, nr. BG6 - C V 18.
- 3) Een lias is een oude manier van berging van archieven: een aantal bescheiden werd door middel van een veter of koord aan elkaar geregen.
- 4) Molens in Noord-Holland. Inventaris van het Noord-Hollands molenbezit, Amsterdam 1982, nr. 20, p.111.
- 5) Idem, nr. 21, p.112.
- 6) Idem, pp.244-250 mijn artikel: Noordhollandse windmolens verhandeld en verplaatst.

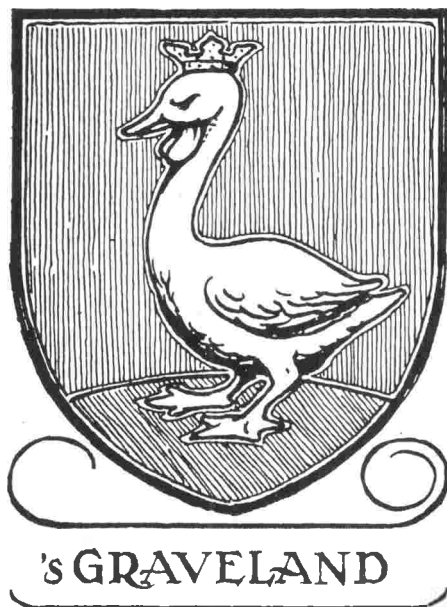
De trapgans van 's-Graveland en andere heraldische vogels

Kl. Sierksma

Na het gedocumenteerde verhaaltje over 'Het wapen van 's-Graveland' van W.K. Kraak¹⁾, terugverwijzing naar mijn eigen gegevens in 'Met wapen en vlag tussen Vecht en Eem'²⁾ en 'De gemeentewapens van Nederland'³⁾, mocht ik van de redactie TVE/VVG vóórinzage hebben van het beschouwende artikel over nogmaals hetzelfde onderwerp van de hand van H.J.W. Wijsman, met de vraag of op een en ander nog zinnig nader commentaar ware te geven.

Naar mijn mening is het de hoogste tijd, om iedere dergelijke gelegenheid aan te grijpen: over wapen- en wapen-emblemensymboliek wordt hoe langer hoe meer gefilosofeerd en gefantaseerd; de algemeen zich ontplooiende intensivering van interesse voor mystieke en ver-beeldende kennis en studies dreigt (maar niet voor de eerste keer in de geschiedenis!) uit te lopen in een groteske fantasiewereld. Dat tegenhouden is niet mogelijk; even op de realiteit wijzen kan misschien droombeelden wat dóórprieken.

De in het Nabije Oosten tijdens de kruistochten ontstane gewoonte in westelijk Europa om de 'signa', waarin de mens zichzelf en/of zijn groep (lees: familie, natie, volk; maar ook club, vereniging, legergroep; en zo dan: dorp, stad, wijk, gemeente, provincie) symbolisch vertegenwoordigd weet, in een wapenschild te zetten (erop te 'schild-eren') is blijkbaar een zó vanzelfsprekend gegeven, dat men in het laatste kwart van deze 20ste eeuw zich nog steeds geen vertegenwoordigend of bestuurlijk lichaam kan voorstellen zonder een 'echt' wapen. Weliswaar hebben volijverige grafische ontwerpers, vooral in de jaren '60 en '70, met succes talrijke instanties ervan kunnen overtuigen, dat men pas 'modern' kon optreden als men het traditionele idee van een

wapen te voeren over boord zette, en er een grafische fantasievorm voor in de plaats zou kiezen. Niet langer dan enkele decennia heeft deze rage naar vreemde vormpjes het vol gehouden: in de 'reclamemakers-wereld' zelf ontstond al heel gauw het gevoel dat men terug moest keren naar 'het wapen'. Toen ook pas realiseerde men zich als modern vormgever, dat de verschijningsvorm van vertrouwde, soms enkele eeuwen oude emblem, diezelfde eeuwen lang steeds naar stijl en mode is veranderd.

In de heraldiek - de kennis en studie van wapens - is immers slechts de blazoenering, dat is: de formele, officiële wapenbeschrijving, het enige vaste gegeven. Een adelaar kan door een 12e eeuwse, een 16e eeuwse zowel als een 20e eeuwse vormgever worden verbeeld naar eigen stijl en inzicht volgens de

'heersende mode', zou men kunnen zeggen. De 'heraldische adelaar', en de 'heraldische leeuw' hebben al eeuwenlang vormen gekregen, die niets naturalistisch meer hebben. En zo is eenzelfde redenering van toepassing op elk ander in de wapenkunde gehanteerd en uitgebeeld embleem. Men kan zelfs zo ver gaan in deze redenering dat er bij naturalistische vormen in wapens gesproken wordt van een ontarding van de heraldiek⁴!

Voor wat betreft de keuze van wapen-emblemen heeft men zich in westelijk Europa eigenlijk nooit enige beperking opgelegd: alles is mogelijk voor een gebruiker - naar keuze in alle vrijheid kan (en kon) hij 'iets in zijn schild voeren'. In dit kader kan er op gewezen worden dat er bij het globaal tellen van vogels als signa in de Nederlandse gemeentewapens in 1959 het volgende beeld bestond⁵):

wapenembleem	aantal malen voorkomend
duif	3
fazant	1
gans (incl. trapgans!)	3
gent	1
kievit	1
kip	1
kraai	1
kraanvogel	1
lepelaar	1
meerkoet	1
ooievaar	2
papegaai	3
pelikaan	1
raaf	2
reiger	4
uil	1
valk	4
zwaluw	2

Het spreekt vanzelf dat een traditionele wapen-vogel als de adelaar best concurreren kan in aantal tegen deze 33 vogelsoorten; 52x is hij aanwezig, waaronder 26x met 2 koppen! Moet men nu altijd zoeken naar de betekenis van die dieren, die vogels in het wapen? Zijn het alle werkelijk 'totems' geweest (of nòg)

gebonden aan bepaalde gemeenten, voorheen in vele gevallen heerlijkheden? Inderdaad is het wel mogelijk grote aantallen gegevens samen te brengen over de betekenis van symbolen en beelden. Wijsman geeft een mooi voorbeeld van een dergelijk onderzoek en komt terecht bij de alchemie. Taal- en kultuurgeschiedenis leveren opmerkelijke resultaten op⁶). Volkenkundestudie (van Oostenrijkse origine) naar het keltische en frankische verleden geven directe aansluiting op de dier-emblemen in de heraldiek⁷). Het woord 'vogel' in een op emblemen en symbolen gespecialiseerde encyclopedie geeft een rijk overzicht aan mogelijkheden⁸).

Wanneer niet de oorsprongen van wapendieren zijn terug te voeren op vòòr-heraldieke tradities hoeft men niet te zoeken naar symbolische betekenissen; vooral niet in de Nederlanden. Een schipper koos een vaartuig als wapenembleem; een boerengemeenschap een koe, of een 'melkmeisje' (Huizen); landbouwers zagen wat in een boekweitverbeelding (Hilversum, Bussum, Muiderberg) of korenbloem (Blaricum). Soms speelde de fantasie een rol zoals in Kortenhoeve, waar de geknotte paardepoot-met-hoef het wapen liet 'spreken'; of in algehele fantasieloosheid volstond men met de dorpsnaam-initiaal in het wapenschild (Laren: L), waarover vervolgens romantiserende uitlegkunde zich ontfermt en er een 'Warrekam' of ander 'embleem-achtig' iets van maakt.

Voor het wapen van 's-Graveland weten we dan toch zeker, dat men er enkele eeuwen geleden een 'trapgans' in wilde hebben.

Waarom? Kraak zal in zijn opstel wel gelijk hebben, dat men deze vogel op een of andere manier karakteristiek -althans afwijkend van wat in naastliggende woonkernen bekend was- heeft gevonden. De kroon op de kop van het dier zal geen andere oorsprong hebben dan enige (juiste of onjuiste, maar dan toch als 'sprekend' opgevatte) associatie met 's-Graven'⁹). En de vormgeving van deze curieuze vogel? Over het algemeen zijn heraldische tekens nooit erop uit geweest naturalistische weergaven te brengen: een 'vogel' is 'een vogel'. Het is niet verwonderlijk dat aan boven gegeven opstelling van in

Enkele modellen van heraldisch getekende watervogels:

1

2

3

- 1 een tuitkomende gans als helmteken
 2 een gans in aanvalshouding
 3 een (staande) gans

4

5

6

7

8

9

- 4 een zwemmende eend
 5 een stappende eend
 6 een stappende driekoppige gekroonde eend

- 7 geknotte eenden; of: merletten, meerltjes
 8 opvliegende, rond de hals gekroonde gans
 9 opvliegende aanzijde gans op een half molenrad

Nederland voorkomende wapen-vogels nog bijna 20 gevleugelde wezens toegevoegd kunnen worden, waarvan de biologische determinatie onmogelijk is¹⁰). Eertijds, en ook nu nog altijd kiezen heraldische tekenaars zich een 'model' ergens vandaan: en naar dat model komt dan op het wapenschild een min of meer aanvaardbare weergave. In die weergave zal een goed wapentekenaar er echter wel naar streven, de voornaamste kenmerken van het uit te beelden levende wezen te accentueren, dat wil zeggen: dikwijls te vergroten of in andere kleur weer te geven¹¹).

Een uitstekend Nederlands wapentekenaar heeft dan ook -althans naar mijn smaak- het wapen van 's-Graveland (oude vorm) heel goed uitgevoerd met het benadrukken van zekere ornithologische kernerken van een trapgans¹²).

Dat -en dit tot slot- de wapen-metalen of -kleuren aanvankelijk niet zijn vastgelegd, is een in de Nederlandse heraldiek eertijds veel voorkomend verschijnsel: wat een 'natuurlijke kleur' had vond men onnodig in heraldische regels te dwingen; het bleven natuurlijke kleuren, die sedert het begin van de 19e eeuw dan zoveel als mogelijk aansluitend werden vertaald in heraldische metalen en kleuren. Als zodanig mag men nog van zeker wonder spreken dat in 1816 de 's-Gravelandse trapgans niet 'van goud op lazuur' is bepaald: 's Konings kleuren' waren toentertijd erg geliefd (en gemakkelijk) om te bezigen als wapenkleuren wanneer die tevoren formeel niet waren vastgelegd.

NOTEN

1) TVE/VVG, jrg. 2, nr. 2, p.124/125, 1984.

2) Naarden (Gooi- en Vecht-reeks 6), p.20/21, 1980.

3) Utrecht (Prisma-boeken 501) (4de druk) p.188 en 266, 1970.

4) Vgl.: O. Neubecker, Heraldik (Frankfurt/Main 1977) p. 84/85. (Ook vertalingen Engels, Frans, Italiaans, Zweeds en Nederlands verschenen).

5) Alsboven 3) 1e druk, p.256, 1959.

6) H. Beck, Das Ebersignum im Germanischen, Berlin, 1962.

7) G. Scheibelreiter, Tiernamen und Wappenwesen, Wien, 1976.

8) A. de Vries, Dictionary of Symbols and Imagery, lemma: 'Bird' e.o., Amsterdam, 1974.

9) Honderden herbergen in geheel West-Europa dragen een uithangbord met en heten ernaar 'Het Zwaantje'. Het zou onderzoek waard zijn na te gaan, hoe oud de traditie van dit Zwaantje in 's-Graveland is: ook elders (bijvoorbeeld Langwar/Langweer) is een dorps- (later: gemeente-)wapen dikwijls ontleend aan het uithangbord van de lokale herberg. De geschiedenis van het ei en de kip is duidelijk: was de herberg 'Het zwaantje' er soms het eerst en vervormde een primitief getekende, met een kroon om de hals getooid (zoals in Waterland veelvoorkomend) zwaan zich reeds in het midden van de 17e eeuw tot een (trap)gans...?!

10) Veelal is wel achteraf een bepaalde vogelsoort 'hineininterpretiert'. Een mooi voorbeeld van zo'n (foutieve) achterafduiding treft men aan in het recente gemeentewapen van Almere. Bewust met het oog op de relatie tot Amsterdam tekende de ontwerper in dat wapen een koggeschip; toen Almere om vestigingspolitieke redenen zich afzette tegen Amsterdam ging men het koggeschip van het gemeentewapen verklaren als... het schip waarmee Bonifacius en Liudger als vroegste christenpredikers de Almere waren overgestoken. Maar helaas: ten tijde van Bonifacius en Liudger kende men nog het koggeschip-model niet; zij voeren in langschepen, vergelijkbaar met vikingschepen! Had nu het Koninklijk Besluit maar niet nadrukkelijk bij de wapenverlening van een koggeschip gesproken, maar van een (bijvoorbeeld) zeilschip dan had een vormgever er iets aannemelijks van kunnen maken. Nu zit men vast aan het Amsterdamse koggeschip dat niet in de ontwikkelingspolitiek past van de nieuwe gemeente!

11) Over de Berlijner zowel als over de Berner wapen-beer zijn heel wat woorden gewisseld in dit opzicht: de eerste helft heeft geen zichtbaar geslachtsdeel en is een 'berin' vergeleken bij de tweede, waarvan de penis extra gekleurd is. Maar ook dat kan met het zich baseren op de blasoening als bindend voorschrift tot vreemde situaties leiden. De gemeente Berlicum heeft jarenlang op het wapenschild 'sprekend' een mannelijk varken getoond: een beer. Totdat een tiental jaren geleden is ontdekt dat bij de historische wapenverlening in langgeleden eeuwen aan het dorp Berlicum een 'echte' beer was geschonken. Het wapen is toen ijlings door de Kroon in verbeterde vorm opnieuw verleend.

12) Tekenaar C. Druif. Copyrights voor Banistiek en Heraldiek, Muiderberg.

Literatuur

Boekbespreking

Van de zijde van de Stichting Commissie voor de Vecht en het Oostelijk en Westelijk Plassengebied is onlangs een nieuwe publicatie verschenen, getiteld "Bibliografie van de Vechtstreek". De auteur, of wellicht kan beter gesproken worden van de samensteller van deze bibliografie, is Mevrouw drs Emmy Mur-Atzema, die voor de verkrijging van de ruim 3000 titels een omvangrijke hoeveelheid werk heeft moeten verzetten.

De bibliografie richt zich op die onderwerpen die van belang zijn voor de bestudering van de landschappelijke en biologische rijkdom van het Vechtplassengebied. het accent ligt op de flora en fauna doch de opzet is zodanig veelzijdig dat tevens titels kunnen worden gevonden die verband houden met planologische ontwikkeling, bedreiging, ondersteuning van bestuurs- en beleidsvragen e. d. Het omvat het gehele werkgebied van de Stichting, zijnde de oppervlakten van de gemeenten Abcoude, Breukeken, 's-Graveland, Loenen, Loosdrecht, Maarssen, Muiden, Naarden, Nederhorst den Berg, Nigtevecht, Vinkeveen en Waverveen, Weesp alsmede gedeelten van de gemeenten Amsterdam (Gein gebied) en Maartensdijk.

Deze bibliografie over de literatuur van de Vechtstreek zal een belangrijke steun bij het wetenschappelijk onderzoek zijn en daarop stimulerend kunnen werken. Tevens echter zal deze publicatie van belang kunnen zijn voor planologen en bestuurders in het gebied, alsook voor de geïnteresseerde leek door de verwijzingen naar de meer toegankelijke literatuur. Naast een alfabetische indeling zijn er toegangen via een systematisch en een geografisch register. Bestellingen kunnen geschieden door overmaking van f 30,— op postrekening 256092 van de Stichting vernoemd te Hilversum. Eventueel kunnen exemplaren à raison van f 25,— per stuk na telefonische afspraak worden afgehaald bij de penningmeester, de Heer H.D. Scheltema, tel. 035-45818.

J. Daams

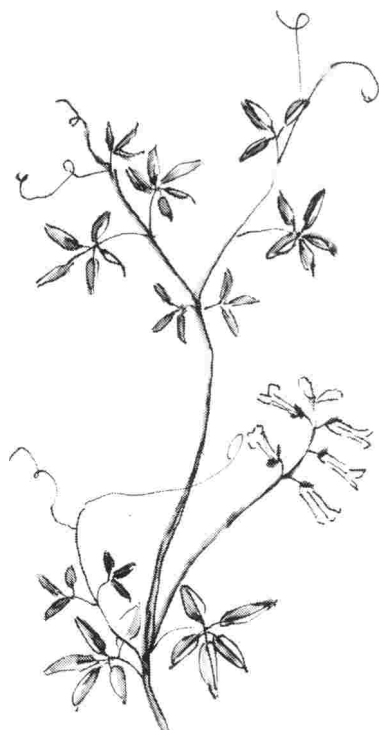
TVE Activiteiten

TVE Nieuwjaars receptie

De Stichting Tussen Vecht en Eem stelt zich voor haar donateurs en belangstellenden aan het begin van het nieuwe jaar te ontvangen op **10 januari 1987** in het Regthuys Ankeveen, Stichts End 1.

Wij verwachten u – misschien wel na een schaatstocht – vanaf 13.00 uur in dit sfeervolle oude gebouw. De eerste consumptie wordt u door TVE aangeboden.

Tot ziens op 10 januari in Ankeveen.

Corydalis claviculata

Activiteiten van de Vereniging van Vrienden van het Gooi

Notulen van de jaarlijkse algemene ledenvergadering van de Vereniging van Vrienden van het Gooi, gehouden op 15 mei 1986 in theater 't Spant te Bussum.

Opening

Aanwezig zijn het voltallige bestuur, alsmede 33 leden.

De voorzitter, mr J.E. Brikkenaar van Dijk, heet de aanwezigen welkom en herinnert eraan, dat het afgelopen jaar in het teken heeft gestaan van het 50-jarig jubileum van de vereniging.

Op verzoek van de voorzitter verleent de vergadering dispensatie van artikel 14 van de statuten (in dit artikel wordt bepaald, dat de jaarlijkse algemene ledenvergadering vóór 1 mei gehouden dient te worden).

Tenslotte wijst de voorzitter erop, dat de ter sprake komende notulen en jaarstukken afgedrukt zijn in het laatst verschenen nummer van het tijdschrift TVE/VVG (4e jaargang, nr. 2, mei 1986).

Notulen

De notulen van de ledenvergadering op 7 november 1985 geven geen aanleiding tot commentaar en worden derhalve overeenkomstig vastgesteld.

Jaarverslag over 1985

Over het jaarverslag 1985 merkt de heer O. Schöne op, dat hetgeen in het jaarverslag wordt geschreven over het Warandepark, onvolledig is en ten dele niet juist. Hij heeft dezelfde bezwaren tegen het recente artikel van de heer J. Kwantes in het tijdschrift over hetzelfde onderwerp en is van plan enige aanvullingen op schrift te stellen en aan de redactie aan te bieden.

Ten aanzien van de rekening en verantwoording over 1985 merkt de penningmeester op, dat de financiële positie van de vereniging geleidelijk achteruit gaat; in de toekomst zal aan een contributieverhoging moeilijk zijn te ontkomen.

Het verslag van de verificatiecommissie over 1985 wordt door de voorzitter voorgelezen. De vergadering gaat zonder commentaar met de financiële stukken accoord, zodat de penningmeester décharge kan worden verleend voor het beheer en het bestuur voor het geldelijk beleid.

De begroting voor het lopende verenigingsjaar wordt

eveneens zonder commentaar aanvaard en overeenkomstig vastgesteld.

De commissie tot nazien van de boeken over 1986 zal bestaan uit de heren W.S. Brikkenaar van Dijk, mr M.W. Jolles en H. Starink, welke laatste de plaats inneemt van ir H.P. Loggere. Als eventuele invaller stelt zich beschikbaar de heer H. van Rijswijk de Jong.

Bestuursmutaties

De voorzitter vermeldt, dat in het begin van het jaar de heer H. Majoor, om persoonlijke redenen, is afgetreden als bestuurslid. Hij wijdt enige waardevolle woorden aan de rol, die de heer Majoor in de vereniging heeft gespeeld. Het is niet mogelijk gebleken om op korte termijn in deze vacature te voorzien.

Na een statutaire bestuursperiode van 8 jaar, treedt de heer J.G. Oost Lieveense in deze vergadering af als penningmeester en is niet herkiesbaar. De voorzitter spreekt zijn grote waardering uit voor het vele werk, dat de heer Oost Lieveense voor de vereniging heeft verricht en voor de collegialiteit, die het bestuur van hem heeft mogen ondervinden.

Het bestuur acht zich gelukkig mr G.H. Fuhri Snethlage bereid te hebben gevonden het penningmeesterschap op zich te nemen. Er zijn geen tegenkandidaten gesteld, zodat de voorzitter voorstelt, de benoeming van de heer Fuhri Snethlage te bekrachtigen; de vergadering gaat hiermee bij acclamatie accoord.

Mededelingen

De voorzitter memoreert de werkvergadering over de Toekomst van de Gooise Natuurgebieden, welke op initiatief van de vereniging op 25 april l.l. werd gehouden in het Hilversumse raadhuis. Het tijdstip voor deze bijeenkomst viel gunstig in verband met de besluitvorming rond het van toepassing verklaren van de Natuurbeschermingswet op een aantal natuurterreinen en vooral van de zijde van de betrokken ambtelijke instanties genoot deze vergadering een ruime belangstelling.

Als een punt van zorg wordt nog vermeld, dat in sommige gevallen het bestuur te laat bekend wordt met lokale ontwikkelingen, waardoor het niet mogelijk is, tijdig en adequaat te reageren. Het bestuur is doende een oplossing te vinden voor deze lacune, maar daarnaast doet de voorzitter een dringend beroep op de leden, om tijdig geïnformeerd

te worden over – vooral gemeentelijke – maatregelen en ontwikkelingen.

Rondvraag

De heer D. van der Linden brengt het plan van de gemeente Huizen ter sprake tot bebouwing van het Gooierhoofd. Hij heeft hier indertijd bezwaar tegen aangetekend, maar dit is afgewezen. De voorzitter antwoordt, dat het nu te laat is om alsnog een bezwaarschrift in te dienen, bovendien staat het terrein nergens te boek als natuurgebied.

De heer mr M.W. Jolles wijst op de komende ontwikkelingen met betrekking tot het streekziekenhuis Gooi-Noord, dat gebouwd moet worden op het terrein van het sanatorium Hoog-Laren, op het grondgebied van de gemeente Blaricum. Hoe staat het met het effect op de grondwaterstand van een diepe bouwput en hoe denkt men de verkeersproblemen van het kruispunt Crailo op te lossen?

De voorzitter antwoordt, dat de vereniging indertijd heeft gereageerd tegen de lokatie van dit ziekenhuis, maar deze lokatie is inmiddels door Gedeputeerde Staten vastgesteld en verdere protesten op dit punt hebben dus geen zin. Eind juni zal bij de gemeente Blaricum een bouwvergunning aangevraagd worden en als deze vergunning niet in overeenstemming zou zijn met de bestaande bouwvoorschriften, zou hierin weer een aangrijpingspunt geboden worden om andermaal protest aan te tekenen. Het bestuur is zich terdege bewust van de situatie en houdt de vinger nauwlettend aan de pols.

Sluiting

Niets meer aan de orde zijnde, bedankt de voorzitter de aanwezigen voor hun belangstelling en sluit om 21.00 uur het officiële gedeelte van deze bijeenkomst.

Lezing

Na de pauze houdt het bestuurslid dr A.M. Voûte een buitengewoon boeiende en interessante voordracht over vleermuizen en hij illustreert zijn lezing met een serie dia's van hier en daar bijna spectaculair karakter.

De waardering voor dit betoog komt tot uiting in een levendig en langdurig 'vragenuurtje', waaraan uiteindelijk door de voorzitter, om des tijds wille, om 22.45 uur een einde wordt gemaakt.

Het maaien van de heide in 1986

Het Gooisch Natuurreservaat heeft moeten besluiten tot een grootschalige maaicampagne op de heiden. dr J.T. de Smidt, Vakgroep Botanische Oecologie Rijksuniversiteit Utrecht, heeft als lid van de Wetenschappelijke Adviesraad van de Stichting het hiertoe strekkende advies uitgebracht. Tesaamen met de voordracht door de heer De Smidt op de

werkvergadering van 26 april 1986 gehouden vormt dit een duidelijke weergave van de huidige problematiek voor dit kenmerkende onderdeel van het Gooise landschap. Wij menen dit advies integraal te moeten afdrukken, omdat het slechts summier in de dagbladders is overgenomen en inmiddels ook andere opvattingen over de aard van de problemen en de te volgen methoden te beluisteren zijn.

Voor de goede orde vermelden wij nog eens, dat de Stichting Gooisch Natuurreservaat een door de overheid ingestelde en gefinancierde instelling is, die bestuurd wordt door vanwege die overheid aangestelde personen. Kritiek op het beleid van de Stichting dient daarom niet tot de Vereniging van Vrienden van de Gooi te worden gericht. Het bestuur van de Stichting is alleen verantwoording verschuldigd aan het provinciaal bestuur en de gemeenteraden. Voor inlichtingen over de gang van zaken in het GNR is de rentmeester, de heer ing H. Korten steeds beschikbaar. De rol van de Vrienden is hier beperkt tot het wekken van belangstelling voor het werk van de Stichting en het bijdragen tot dat werk onder de verantwoordelijkheid van de Stichting. Van dat laatste zijn de Gooise Natuurwacht en de Heidevrijwilligers de beste voorbeelden. De Heidevrijwilligers spannen zich vooral in voor het opruimen van houtopslag op de heiden. Het zal de wandelaar opvallen, dat het GNR de eigen inspanningen om de verbossing van de heiden terug te dringen heeft opgevoerd.

Inmiddels is de maaicampagne achter de rug. Op veel plaatsen heeft de grauwe aanblik van de dode heide plaats gemaakt voor de fraaie kleurschakeringen van de mossorten, die zich daaronder gevestigd hadden.

De Gooise Noordflank als beschermd natuurmonument

De Minister van Landbouw en Visserij heeft op 12 augustus 1986 het zogenaamde overwegingsbesluit getekend betreffende de aanwijzing van de Gooise Noordflank als beschermd natuurmonument. Het lag in de bedoeling dit te laten samenvallen met de aanwijzing van de vijf heidevelden, waarover reeds in april j.l. werd besloten. In dit ca. 85 ha grote gebied in hoofdzaak eigendom van het GNR zijn een aantal akkers gelegen, die behoren aan particulieren of de gemeente Huizen. Dit maakte nader overleg noodzakelijk over de toepasselijkheid van de Relatienota naast de Natuurbeschermingswet en leidde tot een korte vertraging. Onnodig te zeggen, dat 'De Vrienden' zich verheugen op een spoedige verdere afronding van de bescherming van een brede kuststrook achter het Staatsnatuurmonument 'Gooimeer' en op uitbreiding verder landinwaarts.

De Zandzee

Op 30 juli 1986 heeft de Afdeling Rechtspraak van de Raad van State uitspraak gedaan in de zaak waarover op 12 december 1985 was gepleit. Daarbij werd het door ons bestreden besluit van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland betreffende de ontheffing verleend aan het St. Vituscollege vernietigd en zijn onze beroepen voor het overige verworpen. De vernietiging is gegrond op de overweging dat de provinciale verordening bescherming bodem en grondwaterbescherming met ingang van 1 maart 1982 van rechtswege opgehouden had te gelden door de inwerkingstreding van de Afvalstoffenwet. Hierop zijn partijen in het geding niet bedacht geweest. De provincie heeft zich inmiddels door een verzoekschrift tegen dit onderdeel van de uitspraak gekeerd. De Vrienden, die uiteraard wel wat gewend zijn op het punt van naleving en handhaving van milieuvorschriften, zijn vooral teleurgesteld over de summiere en formele beoordeling van de inhoudelijke grondslag van de besluitvorming door Gedeputeerde Staten. Voorlopig is nog niet te zeggen, of deze uitspraak al of niet zal bijdragen tot behoud en herstel van het geschonden gebied. Het inmiddels vernieuwde gemeentebestuur van Bussum is in de gelegenheid zich opnieuw te beraden, tenzij de Raad van State zich door de provincie laat overtuigen.

De Warandebergen

In 1983 maakten de Vrienden een geslaagde excursie naar dit gebied, die de gemeente Blaricum aanleiding gaf een opruiming te houden van het daar verzamelde zwerfpuil. Een herhaling van deze excursie ligt niet in het voornemen. Belangstellenden kan worden meegedeeld, dat naast de nog steeds aanwezige opslag van oud ijzer en asfalt-bitumen nu ook steenslag is gearriveerd. Vermoed wordt, dat deze afkomstig is van de zonder vergunning aangehouden steenbrekerij op het terrein van de Kalkzandsteenfabriek 'Rijsbergen' b.v. in het Huizer gedeelte van de Warandebergen.

De aanleg van de manege ondervindt vertraging. Een wakkere ambtenaar van de provincie Utrecht ontdekte, dat vervuild puin uit Maartensdijk een bestemming had gevonden als verharding voor de manege in Blaricum. Inmiddels is dat puin weer verzameld en naar de opslag in Naarden vervoerd, waar het overigens ook niet welkom schijnt te zijn. Over de lopende bezwaarschrift-procedures is geen nieuws te melden evenmin als over de voortgang met een ontwerp bestemmingsplan.

Advies om in de zomer van 1986 een groot deel van het heideareaal te maaien als beheersmaatregel na ernstige vorstschade

J. T. de Smidt

De heidevegetatie in Nederland is als gevolg van twee opeenvolgende strenge winters (1984/85 en 1985/86) momenteel in een zeer slechte conditie. Naar schatting is 80% van de heidestruiken dood. De heide is een 's winters groen blijvende struik die normale winters goed doorkomt. Beide winters kenmerkten zich echter door een late vorstperiode in februari met veel zonnige dagen. De instraling van de zon, die in die tijd van het jaar al vrij krachtig is, warmt de bovengrondse delen op. Vooral bij schrale oostenwind verliezen de takken en bladeren veel vocht. Dit kan niet worden aangevuld omdat het water in de grond bevroren is. Deze verdroging, vorstschade genoemd, was ook omvangrijk in de fruitteelt.

Na de schade van februari 1985 bleken veel heidestruiken zich nog redelijk te kunnen herstellen. Een deel van de takken produceerde echter geen nieuw blad, zonder geheel af te sterven. Het gevolg was dat een relatief kleine hoeveelheid groen blad beschikbaar was voor het in leven houden van een relatief grote hoeveelheid houtweefsel in de takken, stammen en het wortelstelsel. De conditie van veel heidestruiken was daardoor niet optimaal aan het begin van de winter 1985/86. De strenge vorstperiode van februari 1986 met opnieuw veel zon was dan ook fataal voor een groot deel van onze heide.

Ook in 1963 is ernstige vorstschade opgetreden in de heide. Op de meeste plaatsen vestigden zich weer nieuwe kiemplanten na enkele jaren en de heide herstelde zich.

Op een herhaling van die ontwikkeling mag echter ditmaal niet worden gerekend. Er moet nu rekening mee worden gehouden dat zonder ingrijpen vrijwel alle dode heide vergrast.

Het verschil met 1963 is niet alleen dat er nu twee winters op elkaar volgden, waardoor de sterfte nu heviger is. Een belangrijker verschil is, dat er toen weinig grassen (bochtige smele en pijpestrootje) in de heide groeiden. Men kon toen rustig afwachten tot zich nieuwe kiemplanten ontwikkelden. Momenteel verkeren echter vrijwel alle heidevelden in een meer of minder vergevorderde staat van vergrassing. Zelfs onder een voor het oog aaneengesloten heidedek bevindt zich op de meeste plaatsen toch gras. In de schaduw van de heide zijn die grasplanten klein en bloeien niet. Hun aanwezigheid is het gevolg van de plagen van de heidekever, die elkaar met steeds kortere tussenpozen opvolgen. Sinds 1980 kan men zelfs spreken van een vrijwel permanente plaag. De voortdurende toevoer van

stikstofverbinding uit de lucht speelt hierin een belangrijke rol. In feite wordt heide hierdoor bemest en heeft een hogere voedingswaarde voor de heidekever. Het insect kan zich hierdoor sneller vermeerderen en een nieuwe plaag vormen. Op plekken met dode heide als gevolg van kevervraat, kan zich gemakkelijk gras vestigen. Dit proces heeft nu zoveel decennia geduurd, dat bijna overal gras in de heide te vinden is.

Het alarmerende in de situatie van zomer 1986 is, dat op tienduizenden hectaren de heide dood is en dat zich in die dode heide op de meeste plaatsen gras bevindt. Dit gras breidt zich momenteel explosief uit. Ontdaan van de heideschaduw groeien de kleine niet-bloeiende grasplanten in een seizoen uit tot grote pollen die rijk bloeien en zaad zetten. Dit zaad kiemt direct al, dit najaar nog. De hoeveelheid gras kan in deze situatie binnen een jaar toenemen tot het tienvoudige. Zoals bekend, verdwijnen de meeste karakteristieke soorten van de heide als deze verandert in een grasmat. Om die reden spannen heidebeheerders zich in om het vergrassingsproces te stoppen.

Wat kan momenteel worden ondernomen?

Afmaaien binnen enkele maanden van de helft tot tweederde van het heidebestand is een urgente en doeltreffende maatregel.

Hiermee worden drie effecten bereikt.

- Heidestruiken waarin zich nog leven bevindt, worden ontdaan van hun takkenstelsel dat meer onderhoud vergt dan door de weinige nieuwe spruiten kan worden opgebracht. Op de stoppels kunnen zich spruiten vormen die een redelijke overlevingskans hebben.
- De kieming en vestiging van bochtige smele en pijpestrootje wordt geremd door het weghalen van de dode takken waaraan zich nu ook nog het dode blad bevindt. Jonge grassen ontwikkelen zich namelijk zeer goed in de halfschaduw van dode heide en gedijen goed op het afvallende blad.
- De kieming en vestiging van heide wordt bevorderd door het maaien. Er komt meer licht op de bodem waardoor heidezaad wordt gestimuleerd om te kiemen. Verstikking van heidekiemplanten onder afvallend dood heideblad wordt voorkomen.

Een dergelijke rigoreuze ingreep komt in conflict met de opvatting dat het heidebeheer kleinschalig moet zijn. Door telkens kleine plekken te verjongen wordt het mogelijk om ook plekken met oude heide lang ongemoeid te laten.

Voor organismen die een lange ongestoorde ontwikkeling moeten doormaken, zoals sommige miersoorten en korstmossen, is de aanwezigheid van oude heide een bestaansvoorwaarde. Het dilemma ontstaat als de heide verandert in gras. Nu moet uit twee kwaden worden gekozen: laten vergrassen of

grootschalig verjongen. De keuze is dan toch niet moeilijk omdat jonge heide oud kan worden, maar gras de neiging heeft om gras te blijven.

Het nadeel van grootschalig verjongen kan worden verkleind door in stroken te maaien. Daardoor kan op korte afstanden (bijv. 20 meter) telkens een strook (bijv. 10 m breed) oude heide blijven staan. Kwetsbare organismen, waaronder de reptielen, kunnen hierin overleven. Afhankelijk van de ontwikkeling, in zowel de gemaaide als de niet-gemaaide stroken, kan volgend jaar worden beslist welke wegen dan nog open staan naar kleinschaligheid.

Voor zover grasloze heidevelden dood zijn gegaan, kan daar ook de ontwikkeling eerst worden afgewacht. Het is wel van belang om ze te isoleren van eventueel aangrenzende grasplekken. Dit kan door een strook van 10 m breed te maaien. Het meeste graszaad komt niet verder dan 2 à 3 m van de ouderplant.

Waar zich al puur gras bevindt hoeft u ook niet onmiddellijk iets te gebeuren. Daarvoor kan op langere termijn een oplossing worden gezocht door af te plaggen. Zaadverspreiding vanuit grasplekken kan worden voorkomen door de buitenste strook af te maaien.

Het bij deze December-aflevering van het tijdschrift gevoegde acceptgiroformulier wordt in Uw bijzondere aandacht aanbevolen. Niet omdat het nieuwe model daarvan tot onze spijt het zo handige AF-kaartje als lidmaatschapsbewijs heeft vervangen door een slap strookje. De herinvoering van een afzonderlijk lidmaatschapsbewijs zou te kostbaar zijn.

De vereniging kampt met stijgende kosten: Porti, B.T.W. en diensten van derden, maar ook sterk toegenomen activiteiten zijn daar debet aan. Ongeveer zouden wij tot verhoging van de lage minimum-contributie ad f 20,- besluiten. Vele leden komen ons tegemoet door méér dan het minimum te betalen. Navolging van dit voorbeeld zal zeer welkom zijn.

Bij deze gelegenheid wijzen wij ook op de mogelijkheid tot lidmaatschap voor het leven, dat soms tot belastingbesparing zal leiden en waarvoor een lidmaatschapsbewijs wordt uitgeschreven en om de vereniging bij leegaat of erfstelling te gedenken. Penningmeester en administratrice zullen U gaarne adviseren.

Mededelingen aan auteurs

1. De redactie aanvaardt bijdragen onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat zij te allen tijde gerechtigd zal zijn de tekst te bekorten, zinsbouw en spelling te corrigeren en aantal en omvang van aangeboden illustraties en bijlagen te wijzigen. Indien dit naar het oordeel van de redactie van ingrijpende invloed is op inhoud of strekking van de bijdrage, zal de redactie met de auteur overleggen. De redactie zal daarbij een redelijke zorgvuldigheid in acht nemen; daarboven wijzen redactie en uitgevers alle aansprakelijkheid af.
2. Men wordt verzocht kopij te leveren met de machine geschreven, regelafstand $1\frac{1}{2}$, op formaat A4 met een linkermarge van ca. 4 cm en een rechtermarge van ca. 2 cm in tenminste drievoud, zo mogelijk negenvoud. Onder een korte en bondige titel (in voorkomende gevallen topografisch herkenbaar) vermeld de men naam en voorletters van de auteur. Op een bijlage tevens enige persoonlijke gegevens zoals geboortejaar, opleiding, beroep, woonplaats en vroegere publikaties, ter vermelding in de rubriek 'Auteurs'.
3. Als regel dient een artikel niet meer dan 5.000 woorden te bevatten. Lange artikelen kunnen onderbroken worden door tussenkopjes. Nieuwe alinea's geven men aan met een blokje, zeer lange en zeer korte alinea's vermijde men. Te cursiveren woorden dienen onderstreept te worden (voor titels van boeken en tijdschriftartikelen en voor citaten zal de redactie dit zelf verzorgen). Voetnoten houde men beperkt in aantal en omvang, en men geve ze in de tekst aan met een cijfer uit een doorlopende nummering op halve regelhoogte gevolgd door een haakje. De voetnoten plaatse men na de tekst in nummervolgorde.
4. Illustraties kunnen alleen gebruikt worden in de vorm van zwart-wit glansfoto's en zwart gedrukte of in O.I. inkt getekende kaarten, grafieken en tekeningen. Gaarne ontvangt de redactie opgave van vindplaatsen indien geen illustraties worden meegezonden. Bijschriften, liefst kort, plaatse men op een afzonderlijk vel met vermelding van naam van maker, jaar van ontstaan en collectie of publikatie waaraan het materiaal is ontleend. Desgewenst geve men in de marge van het artikel aan waar de illustratie bij voorkeur geplaatst moet worden.
5. De voorkeurspelling van de 'Woordenlijst van de Nederlandse taal' (het zogenaamde groene boekje) wordt aanbevolen. Teksten in een vreemde taal late men volgen door een vertaling of verklaring.

VARIA

Auteurs

A. Farjon, (geb. 1946). Als wetenschappelijk gastmedewerker verbonden aan de vakgroep Bijzondere Plantkunde van de Rijksuniversiteit Utrecht. Verrichtte onder andere vegetatiekundig onderzoek in Gooi en Vechtstreek voor Natuurmonumenten en Gewest. Publiceerde op botanisch en ecologisch gebied over onder andere Gooi en Vechtstreek en een monografie over Pinaceae. Woont te Huizen.

dr A.J. Kölker, (geb. 1930). Promotie in 1963 aan de Universiteit van Nijmegen op het proefschrift 'Allardus van Amsterdam en Cornelius Crocus, twee amsterdams humanisten.' Sinds 1973 inspecteur der archieven in de provincie Noord-Holland. Sinds de oprichting in 1970 lid van de redactie van TVE. Woont te Lisse.

A.P. Kooyman-van Rossum, (geb. 1926). Landschapsarchitect, oud-wethouder van Huizen, woont te Huizen.

Klaes Sierksma, (geb. 1918). Studeerde sociale en economische geografie aan de Rijksuniversiteit te Gent. Publiceerde veel over banistiek, heraldiek en middeleeuwse (frieze) geschiedenis. Lid van het AB van TVE waarvan hij mede-initiatiefnemer voor de oprichting was.

Ir D.F. Winnen, (geb. 1915). Gooise H.B.S. te Bussum, studeerde werktuigbouwkunde aan de T.H. te Delft. Werkzaam geweest bij de Koninklijke/Shell Groep in binnen- en buitenland. Woont te Laren. Zijn grootvader, G.W. van der Kaay, was van 1881 - 1919 rentmeester op Crailo.

Verantwoording illustraties

Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage: p. 205
Foto A. Bonebakker, Naarden: p. 207, 208, 212
Coll. A. Farjon, Huizen: p. 219, 221
Gemeentearchief Huizen: p. 201, 204, 207, 211, 212, 214, 215
Gemeentearchief Utrecht: p. 210
Coll. A.P. Kooyman-van Rossum, Huizen: p. 204, 208, 213, 217
Landbouw Hogeschool, Wageningen: p. 209
Rijksarchief Noord-Holland, Haarlem: p. 206
Coll. Kl. Sierksma, Tytsjerk: p. 226, 227, 228, 229, 230, 231, 234, 236
Coll. De Vaart, Hilversum: p. 204, 232

Hier en in de andere duizend
dorpen en steden van ons land
zijn in het verleden de
coöperaties ontstaan die we
nu kortweg de Rabobank noemen.
Daarom is de Rabobank van
oudsher overal diep geworteld.

Rabobank
staat dicht bij u

Ja, want u hééft meer aan een bank die meer voor u doet. Meer service, meer aandacht, meer advies. Bovendien is de Bondsspaarbank de enige bank, waar u dankzij een uniek computersysteem, snel

geholpen kunt worden en waar 't niet uitmaakt bij welk kantoor u langs gaat. Da's nou de Bondsspaarbank. Kortom een bank voor jong en oud.

Dus de Bondsspaarbank doet méér voor mij?

- compleet dienstenpakket
- minimale wachttijden
- 150 jaar ervaring in sparen
- altijd 'n kantoor in de buurt
- in vele plaatsen zelfs op zaterdag open

Doe meer met de spaarbank die meer doet

bondsspaarbank

Midden Noord en Oost Nederland

spaarbank

Jan Toeback's Uurtje

Happy hour van half 6 tot half 7, dan is het goed toeven in de Jan Toeback's Bar van Golden Tulip Jan Tabak. Dan zit het werk erop en zijn de **borrelhapjes gratis**. Alle reden om nog even te blijven plakken.

Op vrijdag en zaterdag
Live pianomuziek

GOLDEN TULIP JAN TABAK
IN THE GARDEN OF AMSTERDAM

Amersfoortsestraatweg 27. 1401 CV BUSSUM Telefoon 02159-59911 telex 73388.

**Ik kwam binnen
om te sparen en
ging als belegger
weer naar buiten.**

Ik ben bij de ABN.

Wilt u als spaarder een hoog rendement?
Dan is misschien de stap naar een beleggingsfonds
zo gek nog niet. Laat u eens uitvoerig informeren op
ons kantoor. Dat maakt u in **ABN Bank**
ieder geval 'n ervaring rijker.

Vereniging van Vrienden van het Gooi

Doelstellingen

- In het Gooi en het omliggende gebied de leefbaarheid en een goed milieubeheer bevorderen.
- Een ruimtelijke ordening stimuleren waarbij wordt gelet op de cultuur- en natuurwaarden van stad en dorpen in het Gooi en het eigen karakter van het landschap.
- De in het Gooi inheemse flora en fauna beschermen.

Hoe bereikt de Vereniging haar doelstellingen

- Het bestuur volgt de ruimtelijke ontwikkelingen in het Gooi op de voet en maakt zonodig bezwaar tegen de bestemmingsplannen of stelt alternatieven voor.
- De Vereniging werkt samen met en geeft in daartoe geëigende gevallen financiële steun aan organisaties met een verwant doel in het Gooi.
- Er is een door het bestuur ingestelde Gooise Natuurwacht, welke tot taak heeft ontsieringen en misbruik van de Gooise gronden tegen te gaan.
- Minstens een maal per jaar wordt een ledenvergadering gehouden.
- Ieder voorjaar wordt een reeks roeitochten op het Naardermeer georganiseerd, terwijl zowel in voor- als najaar onder leiding van deskundige natuurwachters wandelingen worden gehouden.
- Tezamen met de Stichting 'Tussen Vecht en Eem' geeft de Vereniging een 4x per jaar verschijnend tijdschrift uit.

Historie

De Vereniging werd in 1935 opgericht, oorspronkelijk waar mogelijk, ter ondersteuning van het Gooisch Natuurreservaat. De Vereniging organiseerde in 1959 en in 1980 een Gooicongres, waar de problemen van het Gooi op bestuurlijk en wetenschappelijk niveau aan de orde werden gesteld. Het eerste congres gaf mede de stoot tot het tot stand komen van het Gewest Gooiland, later uitgebreid tot het Gewest Gooi en Vechtstreek. De Vereniging gaf twee fotopockets uit over het Gooi (in 1960 en 1967) en zij verleende financiële steun aan het tot stand komen van de zgn. 'groene kaart' van het Gooi. In 1982 werd onder haar auspiciën het ruim geïllustreerde boek 'Het Gooi bekeken en besproken' uitgegeven.

Ledenadministratie en excursies

J.B. Perry-Vlasveld, Kon. Emmalaan 11, 1405 CJ Bussum, 02159-33895.

Aanmeldingen als lid aan bovenstaand adres.

Minimum contributie f 20,— per jaar.

Op vertoef van het bewijs van lidmaatschap (het rechterstrookje van de accept-girokaart ter betaling van de jaarlijkse contributie) hebben leden vrije toegang tot de volgende landgoederen, onder de voorwaarden die bij de ingang zijn aangegeven: 'Bantam' aan de Fransekampweg te Bussum, 'De Beek', aan de Oud-Blaricummerweg te Naarden,

'Oud Bussem' ingang Oud-Bussummerweg of Bikbergerweg te Huizen, 'Boekesteyn' aan het Noordereind te 's-Graveland en 'Oud Naarden', in- en uitgang bij de boerderij 'Oud Naarden' aan de Oud-Huizerweg te Huizen.

Bestuur

Voorzitter

mr J.E. Brikkenaar van Dijk, Nieuwe Hilversumseweg 8, 1406 TE Bussum, 02159-31248

Vice-voorzitter

drs M. van Mierop-Kaayk, Sandtmannlaan 1, 1412 GD Naarden, 02159-45501

Secretaris

ir E.J. van Busschbach, Van Beeverlaan 13, 1251 ES Laren, 02153-15755

Penningmeester

mr G.H. Fuhri Snethlage, Everard Meysterweg 21, 3817 HA Amersfoort, 033-621851

Leden

drs H. van Goudoever, Jan Hamdorfflaan 18, 1251 NM Laren, 02153-82555

drs J. Kwantes, Vondellaan 29, 1401 RW Bussum, 02159-35970

W.J.B. Nugteren, Papaverstraat 11,

1402 CV Bussum, 02159-13145

dr A.M. Voûte, van Lyndenlaan 8, 3768 MG Soest, 02155-15573

Raad van Advies

dr R.C. Cup, Spoorlaan 30, 1406 ST Bussum

drs H.W.E. Dieperink, Jagerspad 9, 1251 ZV Laren, 02153-83615

mr M.W. Jolles, Larixlaan 10, 1213 SZ Hilversum, 035-14227

dr W.K. Kraak, Wielewaallaan 38, 1403 BZ Bussum, 02159-15725

ir H.P. Loggere, Holleweg 9, 1261 BW Blaricum, 02153-87003

ir A.D. du Mosch, Esiaan 17, 1404 EE Bussum, 02159-30704

J.M. Soutendijk-Polderman, Melkweg 6, 1261 GV Blaricum, 02153-82395

Gooise Natuurwacht

J. Kamies, secretaris, Geysendorfferstraat 30, 1403 VZ Bussum, 02159-15995

Secretariaatsadres

Van Beeverlaan 13, 1251 ES Laren, 02153-15755

Het correspondentieadres van de Vereniging is:
Postbus 87, 1250 AB Laren N.H.
Correspondentie voor ledenadministratie en excursies:
Kon. Emmalaan 11, 1405 CJ Bussum.

N.B. Verzoeken alle post voor de penningmeester of de ledenadministratie en excursies rechtstreeks naar de betreffende adressen te zenden.

K A A R T
 VAN
G O O I L A N D
 NA DE HEIDE VERDEELING VAN 1843.

aanwijzende
 de soort van bebouwing en alle verande-
 ringen tot op gemeld tijdstip.

Met toestemming van Zijne Exce^{ll} den Minister van
 Financien op aanvraag en met medewerking van
 A. Perk Agaal van het Domein te Hilversum.

Vervaardigd
 door de Landmeter van het Ministerie
 A. VAN OOSTERHOFF en N. NIELEMAN.

Geprikt door
 J. Van Lanen

